

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ОУН

Райнгард Гайденройтер

Підготовка та здійснення замаху на Степана Бандеру 1959 р. в дзеркалі мюнхенських поліційних актів.....	211

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Андрій Шевців

Закерзоння: український рахунок.....	221

ПОСТАТІ

Юрій Зайцев

Життєве перевесло Богдана Гориня.....	233

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Петро Й. Потічний, Микола Посівнич

Літопис УПА — документована Історія.....	250

Центр досліджень визвольного руху обрав нове керівництво та визначив напрями подальшого розвитку.....	255

Відомості про авторів	259

ІСТОРІЯ УВО ТА ОУН У 1920—1939 РР.

ОЛЕКСАНДР ДАРОВАНЕЦЬ

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПОЧАТКИ УВО ТА ФОРМУВАННЯ ЇЇ СТРУКТУРИ (1920—1922)

Після поразки українців у визвольних змаганнях 1917—1921 рр. і поділу України між Росією, Польщею, Румунією та Чехословаччиною частина вояків і старшин українських військових формацій не склала зброї, продовжуючи боротьбу — але вже в інших умовах та іншими методами. Вони створили підпільну Українську Військову Організацію (УВО), яка поставила собі за мету відновити Українську державу. Завдяки безкомпромісній та активній позиції УВО стала в 1920-х рр. основною силою українського визвольного руху. Пропонована стаття присвячена одній зі сторінок історії УВО — зародженню та формуванню структури Організації на початковому етапі її існування (1920—1922). Праця не претендує на вичерпне дослідження проблеми — це, радше, спроба зібрати, систематизувати та проаналізувати доступний авторові масив інформації, дати підґрунтя для глибшої наукової роботи.

Історіографія теми почала розвиватися лише після Другої світової війни. До того часу науковці не могли проводити повноцінних історичних досліджень, не маючи доступу до найважливіших джерел — внутрішньоорганізаційних документів УВО, документів польських і радянських органів безпеки, а також спогадів безпосередніх учасників процесу формування УВО. Ситуація почала змінюватися лише після 1945 р., коли багато учасників українських визвольних змагань опинилися на еміграції, привізши з собою вцілілі документи та спогади. Публікації з цієї теми умовно можна поділити на дві основні групи: 1) дослідження, які з'явилися в часи існування СРСР (до 1990) та 2) дослідження пострадянського періоду (1991—2007).

Упродовж першого періоду чинниками, що суттєво впливали на розвиток тих галузей історичної науки, які досліджували український визвольний рух, були сильний ідеологічний тиск, цензурні

заборони та загроза репресій проти науковців з боку радянського тоталітарного режиму, а також цілеспрямоване засекречення джерел. Характерна особливість цього періоду — існування єдиної радянської історіографії, жорстко підпорядкованої ідеологічним настановам комуністичного режиму і спрямованої винятково на формування негативного образу українського визвольного руху. Щоби довести невідповідність діяльності УВО інтересам українського народу, насамперед зосереджували увагу на фактах співпраці УВО з іноземними спецслужбами. Натомість питання організаційних початків та розбудови організаційної мережі УВО майже повністю оминали. Про це свідчить зокрема навчальне видання Вищої школи КГБ СРСР «Українські буржуазні націоналісти»*. Збірник мав гриф «цілком таємно» і був призначений працівникам органів держбезпеки СРСР тільки для службового користування. Кагебістів цікавив передусім професійний аспект: тактика українського підпілля в СРСР, методи боротьби з українськими націоналістами в СРСР і за кордоном, стан закордонних націоналістичних центрів. Натомість міжвоєнна діяльність націоналістів відображена тут дуже тенденційно. УВО та ОУН представлено як агентуру німецької й польської (!) розвідок, що діяла проти СРСР та комуністичного руху¹. Антикомуністична спрямованість українського націоналістичного руху не викликає сумнівів, однак твердження про співробітництво УВО та ОУН, які зазіхали на безпеку і територіальну цілісність II Речі Посполитої, з польською розвідкою є бездоказовою і нелогічною. Що ж до співпраці українських націоналістів із Німеччиною, то сучасні дослідники дійшли висновку, що вона мала ситуативний характер і була спробою використати міжнародні відносини для досягнення основної мети — створення Української Самостійної Соборної Держави². Проблем, пов'язаних із процесом організаційного становлення УВО, названий збірник майже не порушує.

* Автор користувався копією цього видання, яку надали литовські науковці для архіву ЦДВР.

¹ Шульженко Б., Хамазюк И., Данько В. Украинские буржуазные националисты. — Москва, 1963. — 290 с.

² Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. — Київ, 2005. — С. 6–7.

У цей же час з'явилась еміграційна історіографія, яку сформували переважно представники українського визвольного руху. Вони були більше зацікавлені у всебічному та повному висвітленні історії УВО, вбачаючи в цьому можливість створити її позитивний образ, а отже прислужитися популяризації ідеологічних засад українського визвольного руху, й тому виступили піонерами досліджень у цій галузі. Серед питань, які вивчали українські історики-емігранти, було й створення УВО та розбудова її організаційної мережі.

Першою значною за обсягом науковою працею, в якій порушено окреслену проблематику, стала книга довголітнього члена Проводу Українських Націоналістів (ПУНУ) Володимира Мартинця «Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н.», що вийшла друком 1949 р. Однак вона висвітлює події фрагментарно, за суттю — це збірник спогадів, присвячених тільки деяким сторінкам історії українського визвольного руху³.

Розвиток історіографії УВО отримав новий поштовх у 1960-х—1980-х рр., коли побачила світ низка праць Зиновія Книш, колишнього бойового референта Крайової команди УВО. Вони ґрунтуються переважно на спогадах колишніх членів УВО та на матеріалах 1920-х—1930-х рр. Неповноту джерельної бази З. Книш намагався компенсувати, ретельно й систематично опрацьовуючи доступні джерела. Дослідник створив кілька історичних нарисів, присвячених різним періодам діяльності УВО, а також конкретним особам чи подіям, які впливали на розвиток Організації. Серед них є історичний нарис «Власним руслом» та стаття «Начальна Команда УВО у Львові», які безпосередньо присвячені створенню та початковому періоду існування УВО⁴.

³ Мартинець В. Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади і матеріали до історії та передісторії українського організованого націоналізму. — Б. м. в., 1949. — 421 с.

⁴ Книш З. Власним руслом. Українська військова організація від осені 1922 до літа 1924 року. — Торонто, 1966. — 184 с.; Книш З. Дух, що тіло рве до бою... (Юліан Головінський — Крайовий Командант УВО). — Вінніпег, 1951. — 198 с.; Книш З. На життя і смерть... Сторінки з історії Української Військової Організації. — Торонто, 1980. — 255 с.; Книш З. На повні вітрила!.. (Українська Військова Організація в 1924–1926 роках). — Торонто, 1970. — 424 с.; Книш З. Начальна Команда УВО у Львові // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 288–297; Книш З. Начальна Команда УВО у Львові // Життя і смерть полковника Коновальця. — Львів, 1993. — С. 89–93.

Коротко історію УВО висвітлено в першому томі монографії Петра Мірчука «Нарис історії ОУН». У праці використано великий масив документів, періодику, спогади. Зокрема розглянуто й проблему створення УВО, є відомості про командний склад на рівні Начальної Команди — округа, закордонні станиці. Проте монографія П. Мірчука має деякі прогалини у викладі матеріалу, крім того, їй бракує науково-довідкового апарату⁵.

Комплекс проблем, пов'язаних зі створенням та діяльністю УВО, розглянуто в історико-мемуарній праці відомого українського адвоката Семена Шевчука. Автор висунув концепцію трьох джерел формування УВО (мешканці таборів інтернованих у Чехословаччині, львівська група Осипа Навроцького, група Юліана Головінського), дав інформацію про події, пов'язані з кримінальними справами проти Степана Федака та Михайла Дзіковського тощо⁶.

Низку історичних нарисів, у яких ідеться про організаційні структури УВО регіонального рівня, можна знайти у збірниках «Організація Українських Націоналістів. 1929–1954», «Перемисьль. Західний бастион України», «Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики»⁷.

Деякі важливі факти наведено у фундаментальній праці «Історія українського війська» та у розвідці Василя Вериги «Втрати ОУН в часі Другої світової війни або «Здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї»»⁸.

⁵ Мірчук П. *Нарис історії ОУН*. — Т. 1. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк, 1968. — 639 с.

⁶ Шевчук С. *Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для Галицької землі. 1918–1939*. — Торонто, 1965. — 280 с.

⁷ Верига В. *Нарис історії вчительської семінарії в Заліщиках // Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики*. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1974. — С. 723–734; Качмар В., Савчак В. *Громадське й політичне життя в Перемислі між двома світовими війнами // Перемисьль. Західний бастион України. Збірник матеріалів до історії Перемисля і Перемиської землі, зладжений редакційною колегією під проводом проф. Б. Загайкевича*. — Нью-Йорк — Філадельфія, 1961. — С. 163–174; Шипинський В. *Український націоналізм на Буковині // Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. (Збірник статей у 25-ліття ОУН)*. — Б. м. в., 1955. — С. 213–227.

⁸ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х рр. XX ст.)*. — Львів: Світ, 1992. — 702 с.; Верига В. *Втрати ОУН в часі Другої світової війни або «Здобудеш Українську державу або згинеш в боротьбі за неї»*. — Торонто, 1991. — 208 с.

В іноземній історіографії 1945—1990 рр. окреслену тему по-біжно розглянуто тільки в кількох працях. Це монографії поляків Антона Щесняка й Веслава Шоти «Дорога в нікуди. Діяльність Організації Українських Націоналістів та її ліквідація в Польщі», словака Богуша Хньоупека «Бандерівці», американця Джона Армстронга «Український націоналізм» та аргентинця Енріке Мартінеза Кодо «Повстанці за залізною завісою»⁹. Однак дослідники зосередили увагу на вивченні різних аспектів історії ОУН та УПА, а не на УВО.

Часткове розсекречення архівів України, Росії, Польщі, Чехії та Словаччини після краху комуністичних режимів у цих країнах дало змогу розширити джерельну базу досліджень історії українського визвольного руху. У пострадянський період розвивається межа між вітчизняною та еміграційною історіографією, натомість залишається поділ праць на «прихильні» та «ворожі» щодо українського визвольного руху. У цей час з'явилося кілька спеціалізованих розвідок, присвячених історії УВО загалом і окремим її етапам. Серед них відзначимо монографію Анатолія Кентія «Українська Військова Організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис», особливо розділ під назвою «Створення Української Військової Організації. Керівні органи, структура й мережа УВО». Однак це дослідження ґрунтується тільки на документах т. зв. «Празького архіву», що походять переважно із середовища української наддніпрянської еміграції; зовсім не взято до уваги величезного масиву документів з архівів Західної України та з польських архівів, у яких зібрано значну за обсягом інформацію про становлення та діяльність УВО. Саме через бідний та однобокий фактаж працю А. Кентія не можна вважати повноцінним узагальнювальним дослідженням. Окрім цього, впадає у вічі фрагментарність «нарису», яка свідчить про брак чіткої авторської концепції історичного розвитку УВО у міжвоєнний період¹⁰.

⁹ Szesniak A., Szota W. *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. — Warszawa, 1973. — 587 s.; Chñoupek B. *Banderowci*. — Bratislava, 1989. — 566 s.; Codó E. *Guerrillas tras la cortina de hierro*. — Buenos Aires, 1966. — 422 p.; Armstrong J. *Ukrainian nationalism*. — New-York—London, 1963. — 361 p.

¹⁰ Кентій А. *Українська Військова Організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис*. — К., 1998. — 81 с.

Одним із найцікавіших серед нових досліджень, присвячених історії створення УВО і ролі полк. Євгена Коновальця в цьому процесі, є ґрунтовна праця Михайла Ковальчука «Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є. Коновальця у 1920–1921 рр.» На підставі листування Є. Коновальця із сотниками Іваном Андрухом, Ярославом Чижем, полк. Андрієм Мельником, протоколів засідань Стрілецької ради та інших документів із фондів Архіву ОУН у Києві, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО) України, Центрального державного історичного архіву (ЦДІА) у Львові, Публічної бібліотеки у Варшаві, Архіву нових актів у Варшаві, Державного архіву Російської Федерації історик спробував по-новому осмислити проблему¹¹. Проте маємо зауважити, що деякі висновки М. Ковальчука у світлі інших джерел — документів із тих-таки ЦДІА України у Львові, Архіву нових актів у Варшаві, а також із Державного архіву Львівської області та спогадів учасників тих подій — викликають сумнів.

У наукових збірниках опубліковано низку спеціальних тематичних статей Дмитра Веденєєва, Олександра Дарованця та Василя Штокала. Першому авторові належить розвідка про зародження, структуру та діяльність спеціальних підрозділів УВО в 1921—1922 рр.; у статті О. Дарованця, присвяченій експропріаційним акціям УВО, містяться відомості про її організаційну структуру; третій автор також у загальних рисах характеризує організаційну будову УВО¹². Доповнює цю групу публікацій надруковане в газеті «Волинь» повідомлення О. Богуцького «Історія Городоцької організації УВО»¹³.

¹¹ Ковальчук М. Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є. Коновальця у 1920–1921 рр. // Український визвольний рух. — Львів, 2003. — Зб. 7. — С. 5–78.

¹² Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української Військової Організації (1920–поч. 1930-х рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. — К., 2003. — Вип. 5. — С. 142–152; Дарованець О. Експропріаційна діяльність Української Військової Організації у 1924–1929 рр. // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. — Львів, 2001. — Вип. 4. — С. 205–213; Штокало В. Діяльність Краєвої команди УВО у 1923–1924 рр. (За матеріалами ЦДІА України у Львові) // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка. Збірник наукових праць — Львів, 2005. — Вип. 7. — С. 308–317.

¹³ Богуцький О. Історія Городоцької організації УВО // Волинь (Рівне). — 1994. — 8 квітня. — С. 5.

Решту праць, у яких так чи інакше порушено проблему діяльності УВО на початковому етапі, можна поділити на три групи: 1) розвідки з історії українського визвольного руху; 2) біографічні нариси про видатних людей України, зокрема про членів УВО та ОУН; 3) дослідження, присвячені суспільно-політичному розвитку західноукраїнських земель у міжвоєнний період.

До першої групи можна зарахувати монографію Марії Мандрик «Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу», в якій увагу звернено насамперед на особливості ідеологічного та організаційного розвитку українського націоналізму як джерела, що живило український визвольний рух¹⁴. Своєрідним доповненням до цієї монографії є стаття дослідниці про український націоналістичний рух на Буковині в 1920-х—1930-х рр.¹⁵. Щоправда інформація про УВО в цих працях досить обмежена і фрагментарна.

Змістовна монографія Д. Веденєєва та Геннадія Биструхіна «Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945)» досліджує історію спеціальних служб українського визвольного руху, зокрема й УВО¹⁶. Окремо відзначимо дві праці, що висвітлюють історію спецслужб, — дослідження Василя Сідака «Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії)» та Валентина Воронова «ОСНАЗ — війська особливого призначення»¹⁷. Вони містять факти, які допомагають повніше розкрити нашу теми.

Деяццю фактажу про підпілля УВО та Січово-стрілецьку організацію (ССО) можна виявити у статтях Д. Веденєєва, Ігоря Гавриліва, Ігоря Дерев'яного та Володимира Федина, присвячених різним аспектам міжвоєнної історії визвольного руху¹⁸.

¹⁴ Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу. — К., 2006. — 392 с.

¹⁵ Мандрик М. Український націоналістичний рух 1920–30-х рр на Північній Буковині у світлі румунських архівних документів // Український визвольний рух. — Львів, 2005. — Зб. 3. — С. 86–97.

¹⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). — К., 2006. — 408 с.

¹⁷ Воронов В. ОСНАЗ — войска особого назначения. — Москва: Яуза, Эксмо, 2004. — 320 с.; Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). — К., 1998. — 320 с.

¹⁸ Веденєєв Д. Зародження спеціальних служб руху українських націоналістів 1920-х—1930-х рр. // Пам'ять століть. Україна. Історичний науковий та літературний журнал. — Київ. — 2002. — № 3. — С. 58–63; Гаврилів І. Євген Коновалець і розкол

Привертає увагу побудована переважно на матеріалах Державного архіву Рівненської області стаття Гурія Бухала «Лицарі поліського підпілля» про діяльність УВО та ОУН на Волині до 1934 р.¹⁹ У ній подано інформацію про час появи Начальної колегії (команди) УВО та про її кадровий склад.

Серед біографічної літератури можна назвати монографію Олександра Кучерука «Рико Ярій — загадка ОУН» та статті Володимира Косика «Євген Коновалець. Короткий нарис життєвого шляху», Миколи Кучерепи «Таємний борець» (Про долю І. В. Скоп'юка), О. Дарованця «Самійло Підгірський — кандидат у члени Української Головної Визвольної Ради»²⁰. Наведені в цих працях факти описують деякі важливі моменти зародження та існування УВО.

Третю групу представляють монографії Івана Васюти «Політична історія Західної України (1918-1939)» та Михайла Кугутяка «Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 р.)»²¹. Більше інформації про УВО, особливо про початковий період її діяльності, подано в першій, причому події описано в контексті політичної історії Західної України. Джерельною базою праці І. Васюти слугували переважно матеріали з фондів ЦДІА України у Львові, Державного архіву Львівської області (ДАЛО) та Державного архіву Івано-Франківської області.

в ОУН // *Український визвольний рух*. — Львів, 2006. — Зб. 8. — С. 118–129; Дерев'яний І. Проникнення та діяльність в ОУН агента ОГПУ-НКВД Павла Судоплатова // *Український визвольний рух*. — Львів, 2006. — Зб. 8. — С. 102–117; Федина В. Вбивство полковника Ю. Отмарштайна: аналіз джерел // *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. Вип. 4*. — Львів, 2001. — С. 214–225.

¹⁹ Бухало Г. Лицарі Поліського підпілля // *Літопис Червоної Калини*. — 1995. — № 12. — С. 16–23.

²⁰ Кучерук О. Рико Ярій — загадка ОУН. — Львів, 2005. — 212 с.; Косик В. Євген Коновалець. Короткий нарис життєвого шляху // *Український визвольний рух*. — Зб. 3. — Львів, 2004. — С. 61–70; Кучерепа М. М. «Таємний борець». (Про долю І. В. Скоп'юка) // «Роде наш красний...» Волинь у долях краян і людських документах. — Т. 1. — Луцьк, 1996. — С. 302–309; Дарованець О. Самійло Підгірський — кандидат в члени Української Головної Визвольної Ради // *Український визвольний рух*. — Зб. 5. — Львів, 2005. — С. 183–191.

²¹ Васюта І. Політична історія Західної України (1918-1939). — Львів, 2006. — 335 с.; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 р.). — Івано-Франківськ, 1993. — 200 с.

В іноземній історіографії пострадянського періоду немає спеціальних праць, присвячених історії УВО, але цю прогалину частково заповнює монографія польського дослідника Романа Висоцького «Організація Українських Націоналістів у Польщі в 1929—1939 роках. Генеза, структура, програма, ідеологія». Це комплексне, ґрунтовне, досить об'єктивне дослідження, яке немає гідної альтернативи в сучасній польській історіографії. На відміну від згаданих узагальнювальних праць П. Мірчука та А. Кентія в монографії Р. Висоцького ширше використано документальні джерела з польських, українських та чеських архівів; дослідження краще структуровано; у ньому зроблено важливі аналітичні висновки та узагальнення. Складовою частиною праці є короткий, але докладний нарис історії УВО, у якому автор висуває власну версію створення УВО²².

Серед довідкової літератури нашої теми торкається тільки довідник «Матеріали до пластового мартиролога», який містить інформацію біографічного характеру про пластунів, із яких більшість були активними учасниками українського визвольного руху²³.

Під час роботи над цією статтею використано небагато опублікованих джерел. Насамперед — «Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів», особливо розділ «Історія Української Військової Організації»²⁴. Також можна згадати копію з акту обвинувачення проти С. Бандери і товаришів від 2 жовтня 1935 р. (вона зберігається у фондах Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаніка)²⁵. Поза тим використано хіба що один із листів Є. Коновальця, опублікований у книзі «Життя і смерть полковника Коновальця»²⁶. Зі збірника документів під назвою «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки», присвяченого постаті Є. Коновальця, а також із праці З. Книша «З таємних

²² Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza, struktura, program, ideologia*. — Lublin, 2003. — 443 s.

²³ Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. *Матеріали до пластового мартиролога (пам'яті Івана Гавдиди)*. — Львів, 2003. — 120 с.

²⁴ *Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів*. — Львів, 2005. — 200 с.

²⁵ *Żeleński W. Act oskarżenia przeciwko Stepanowi Banderze i tow. 2 października 1935. [Відбитка]*. — 109 s.

²⁶ *Життя і смерть полковника Коновальця*. — С. 50.

документів польської окупації Західної України» взято тільки деякі науково-довідкові відомості²⁷. Деякі аспекти діяльності українського націоналістичного підпілля розглянуто в брошурі «УВО», але через пропагандистський характер і вимоги конспірації в ній немає інформації про склад та організаційну структуру УВО²⁸.

Основний масив джерел, використаних для написання нашої праці, складають матеріали, зосереджені в шести фондах п'яти архівів України й Польщі: ЦДАГО України, ЦДІА України у м. Львові, ДАЛО, Архіву Управління Служби Безпеки України у Волинській області, Архіву нових актів у м. Варшаві. За походженням їх можна поділити на дві групи: 1) службові документи польських органів безпеки та армійських структур; 2) матеріали кримінальних справ проти членів УВО та ОУН.

Найважливішим документом першої групи є Внесок (подання) МВС Польщі про початок слідства проти УВО, датований серпнем 1930 р.²⁹ За суттю Внесок — короткий нарис історії УВО, де зібрані та систематизовані найважливіші відомості, якими володіли польські органи безпеки станом на 1930 р. Ще одним базовим джерелом для нарису став спогад чільного діяча підпільної ССО та УВО підполковника Армії УНР Михайла Кураха, якого Роман Барановський у протоколі допиту від 1 квітня 1932 р. назвав агентом радника Львівського воєводського управління Казимира Івахова³⁰. Однак, звертаючись до спогадів М. Кураха, а також матеріалів заведеної НКГБ 1944 р. кримінальної справи на нього, слід мати на увазі, що допитуваний, імовірно, свідомо дезінформував польські та радянські органи безпеки.

Важливим джерелом до історії УВО є експертний висновок К. Івахова в кримінальній справі проти Євгена Врецьони і

²⁷ Коновалець Є. Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки. Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. (Листування Голови Проводу ОУН Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця). — К., 2003. — 271 с.; Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. — Торонто: Срібна Сурма, 1983. — 288 с.

²⁸ У. В. О. — Б. м.: Видання Пропагандивного Відділу Української Військової Організації, 1929. — 92 с.

²⁹ *Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej — AAN)*. — *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej — MSW)*. — *Sygn.* 1255. — К. 1–25.

³⁰ *Центральний державний історичний архів (далі — ЦДІА) України у м. Львові*. — Ф. 371 (Степан Шухевич — адвокат). — Оп. 1. — Спр. 81 — Арк. 147; *AAN*. — *MSW*. — *Sygn.* 1255. — К. 26–44.

товаришів під назвою «Українська Військова Організація і Організація Українських Націоналістів». Його перша частина містить короткий нарис історії УВО, довідки про мету і завдання, організаційну структуру та різні аспекти її діяльності³¹. Спеціальним службовим документом польських органів безпеки, присвяченим цій проблемі, є реферат «Історія, цілі та завдання УВО та ОУН»³².

Деякі факти взято з рапорту командування корпусної округи у Львові від 25 березня 1924 р.³³ та зі свідчень Р. Барановського про особовий склад та діяльність УВО.³⁴

Решту архівних джерел можна зарахувати до другої групи. Ключовими, на нашу думку, є матеріали кримінальних справ М. Дзіковського (прокурорський та адвокатський варіанти)³⁵ й М. Кураха (розробка НКГБ)³⁶, в яких міститься унікальна інформація про початковий організаційний період УВО. У першій справі можна виділити акт обвинувачення від 23 червня 1923 р., а також протоколи допитів М. Дзіковського, Андрія Заліска та Едварда Козака. М. Дзіковський був повітовим комендантом Чесанівщини, комендантом Любачівської округи, зв'язковим Начальної команди УВО з округами, тому його зізнання стали дошкульним ударом по організаційній мережі, зокрема для її першого ешелону на рівні Начальна колегія — округа. На думку С. Шевчука, «тим разом Дзіковський з місця заламався. Він видав усе, що знав, майже цілий склад Начальної Команди УВО, багато Окружних і Повітових Команд УВО, не промовчав ні одного знаного собі прізвища особи чинної в УВО»³⁷. М. Курах, який належав до вищого керівництва ССО, подав цікаві відомості про роль київських Січових стрільців у процесі формування УВО, а також про підпілля УВО на теренах Східної України. Те, що матеріали кримінальної справи М. Кураха

³¹ *ЦДІА України у Львові*. — Ф. 205 («Прокуратура Львівського апеляційного суду»). — Оп. 1. — Спр. 962. — Арк. 25 — 36 зв.

³² *Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО)*. — Ф. 121 («Львівська воєводська команда державної поліції»). — Оп. 1. — Спр. 351. — Арк. 327–347 зв.

³³ *ЦДІА України у Львові*. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 913.

³⁴ *Там само*. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 81.

³⁵ *Там само*. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 3104, 3105; Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52, 53.

³⁶ *Центральний державний архів громадських об'єднань (далі — ЦДАГО) України*. — Ф. 263 («Колекція позасудових справ реабілітованих»). — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285.

³⁷ Шевчук С. *Пора сказати правду...* — С. 202.

можна порівняти з його спогадами, допомагає з'ясувати достовірність фактів.

Набагато менше інформації про підпілля УВО можна почерпнути із кримінальної справи С. Федака — 'Смока'³⁸. Адже в той час польські органи безпеки не мали агентурної мережі в лоні УВО («Воли»), а члени Організації зазвичай не поспішали робити правдивих та докладних зізнань. Дещо з історії УВО подано в акті обвинувачення в «бібрецькій справі» від 24 липня 1931 р., у ньому йдеться про заснування Організації та про її структуру³⁹. Кілька штрихів до картини організаційної мережі УВО на Волині в 1921—1922 рр. додає кримінальна справа одного з чільних діячів ОУН — Івана Скоп'юка⁴⁰.

Архівні матеріали доповнюють публікації в тогочасній пресі: у нелегальному органі УВО «Сурма» (передруки із польських видань «Газета Варшавська» та «Глюстровани Кур'єр Поранни»), а також у газетах «Хвіля» та «Газета Цодзенна»⁴¹. Вони дають змогу ототожнити нелегальну військову організацію «Воля» із УВО; містять відомості про кількість військових округ у 1921 р. та про особовий склад Начальної колегії (команди). Кілька номерів видань «Хвіля» та «Газета Цодзенна» виявлено в кримінальних справах С. Федака (прокурорський варіант) та Станіслава Штейгера (адвокатський варіант), що свідчить про цікавість до опублікованих матеріалів з боку прокуратури або адвоката Степана Шухевича.

Досить численну групу джерел становлять спогади членів УВО та сучасників тих подій. Здебільшого це спогади провідників, які були добре поінформовані про деталі процесу формування організаційної структури. Йдеться, зокрема, про книгу В. Мартинця «Від УВО до ОУН»⁴², спогади Крайового коменданта УВО (1923—1924) полк. А. Мельника⁴³, коменданта Перемиської округи УВО (1925—

³⁸ ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 889.

³⁹ Там само. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 968.

⁴⁰ Архів Управління Служби Безпеки України у Волинській області (далі — АУСБУ ВО). — Спр. 6824 фп.

⁴¹ Сурма. — 1930. — Ч. 10. — С. 9–10; Chwila. — 1925. — 19 listopada // ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 150 зв.; Gazeta Codzienna. — 1921. — 1 grudnia // ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 889 — Арк. 31 зв.; 1922. — 15 czerwca // ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 889 — Арк. 51 зв.

⁴² Мартинець В. Українське підпілля. Від У. В. О. до О. У. Н. Спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. — Б. м. в., 1949. — 421 с.

⁴³ Там само — С. 31–33, 64–65.

1930) Павла Генгала⁴⁴, бойового референта Стрийської округи УВО (1921—1922) Миколи Бігуна⁴⁵, першого представника УВО в Данцігу (1922—1927) Корнила Кізіюка⁴⁶, активного учасника Долинської повітової боївки УВО Михайла Селешка⁴⁷, а також членів УВО Івана Грещака⁴⁸ та Любомира Макарушки⁴⁹.

Спеціальним джерелом до вивчення проблеми організаційних початків УВО в Галичині є збірники спогадів та матеріалів «Срібна сурма», які упорядкував відомий дослідник історії УВО та ОУН З. Книш. У збірнику вміщено спогад координатора голови Начальної колегії О. Навроцького «Початки УВО у Львові», який з'ясує обставини формування першого керівного органу Організації, чітко вказуючи на ініціаторів справи — старшин Корпусу Січових стрільців⁵⁰. Відзначимо також спогад Франца-Йосипа Штика «В перших роках УВО у Львові», який описує низку подій, пов'язаних із початковим періодом діяльності УВО та із судовим процесом проти С. Федака⁵¹. З'ясувати вірогідність зізнань Ф. Штика та М. Дзіковського допомагають спогади відомого українського адвоката С. Шухевича, безпосереднього учасника багатьох політичних судових процесів, пов'язаних із діяльністю УВО⁵².

Деякі спогади подано в першому збірнику «Срібна сурма». Серед них варто виділити розповіді Федора Яцури* та Теофіла Ольшанського** про конкретні моменти процесу створення УВО⁵³.

⁴⁴ Мартинець В. Українське підпілля. Від У. В. О. до О. У. Н — С. 40–42.

⁴⁵ Там само — С. 43–44, 48, 54, 56–58.

⁴⁶ Там само — С. 58–62.

⁴⁷ Там само — С. 29–31, 45, 48–51.

⁴⁸ Там само — С. 33.

⁴⁹ Там само — С. 55–56.

⁵⁰ Навроцький О. Початки УВО у Львові // Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. — Торонто: Срібна Сурма, 1963. — 36. II.: Початки УВО в Галичині. — С. 25–62.

⁵¹ Ф. Ш. В перших роках УВО у Львові // Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння... — 36. II. — С. 63–95.

⁵² Шухевич С. Моє життя. Спогади. — Лондон, 1991. — 619 с.

* Федір Яцура — 'Крук' — активний бойовик, керівник хімічної лабораторії УВО, технічний референт Крайової команди УВО (1928–1929).

** Теофіл Ольшанський — бойовик УВО, виконавець замаху на президента Польщі Станіслава Войцеховського (1924).

⁵³ Розповідь інж. Федора Яцури // Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння... — 36. I. — Торонто, 1962. — С. 17–45; Розповідь Теофіла Ольшанського // Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння... — 36. I. — С. 46–57.

Цінним джерелом інформації є спогади полк. Є. Коновальця «Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції», 1928 р. надруковані в офіційній ПУНУ «Розбудова Нації»⁵⁴. У них звернено особливу увагу на діяльність Січових стрільців у контексті формування націоналістичної складової українського руху опору.

Містким є спогад Олександра Мельниковича про експозицію УВО в Чехословаччині, в якому накреслено часові рамки роботи цієї структури, схарактеризовано її керівний склад та основні напрями діяльності, названо прикордонні переправні пункти тощо⁵⁵.

Про деякі територіальні ланки підпілля УВО (або близькі до нього групи) на теренах Сокальщини, Чортківщини та Кременеччини йдеться у спогадах Семена Романова, О. Дразньовського та Уласа Самчука⁵⁶. Відомому діячеві УВО на Волині адвокату С. Підгірському присвячений спогад сот. Михайла Гікавого «Мої зустрічі»⁵⁷. Окрім цього, у статті ми використали мемуари відомого діяча Української соціал-радикальної партії Івана Макуха, який теж описує початок діяльності УВО та визначає джерела її кадрового складу⁵⁸. Дещо про ідеологічну еволюцію поглядів коменданта Волинської округи УВО Марка Лучкевича, написано у спогадах Данила Шумука⁵⁹.

* * *

У вересні 1918 р. у Львові українські старшини заснували нелегальну Військову організацію з метою таємно об'єднати українські формування австрійської армії в силу, підпорядковану єдиному військовому командуванню. Керував цією організацією

Центральний військовий комітет (ЦВК), якому підпорядковувалася низка окружних військових комітетів, створених у жовтні 1918 р. в місцях дислокації військових формувань: у Коломиї, Золочеві, Чорткові, Станіславові, Перемишлі, Самборі, Стрию, Тернополі, Раві-Руській, Чернівцях. Завдання окружних комітетів полягало в тому, щоб організувати українські військові частини на місцях, закликати політично свідоме населення до активних дій та встановити владу національних рад у повітах. Схожі цілі згодом визначила для себе УВО⁶⁰ — підпільна революційна організація, що мала на меті визволити український народ, створивши Українську Самостійну Соборну Державу. На базі ЦВК було сформовано Українську генеральну команду, до чийого оперативного штабу ввійшли майбутні відомі члени УВО Богдан Гнатевич, Дмитро Паліїв, Ілля Цьокан⁶¹. Без сумніву, ця організація українських військовиків і стала прообразом УВО. Після проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) та створення регулярної Української галицької армії (УГА) потреба в Українській генеральній команді відпала, знов актуалізувавшись лише після поразки у визвольних змаганнях 1917—1921 рр. Старшини та вояки демобілізованих формувань української армії, опинившись у складних обставинах окупації, мусили або примиритися зі станом речей, або шукати нових форм боротьби. Однією з таких форм мала стати діяльність УВО.

⁵⁴ Коновалець Є. Причинки до історії ролі січових стрільців в українській революції // Розбудова Нації. — 1928. — Ч. 4. — С. 153–158; Ч. 5. — С. 202–204; Ч. 6. — С. 241–244.

⁵⁵ Мельникович О. До історії УВО в Чехословаччині // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 308–340.

⁵⁶ Дразньовський О. Спогади про Чортківську гімназію «Рідної Школи» ім. Маркіяна Шашкевича // Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борців, Заліщики. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1974. — С. 106–109; Романів С. Революційна Сокальщина в моїх спогадах // Надбужанинщина. Сокальщина, Белзщина, Радехівщина, Камінецьщина, Холмищина і Підляшшя. — Т. 2. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1989. — С. 108–124; Самчук У. На коні вороному. Спомини і враження. — Вінніпег, 1990. — 360 с.

⁵⁷ Гікавий М. Мої зустрічі // Вісник. Видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України. — 1971. — Ч. 6. — С. 22–23.

⁵⁸ Макух І. На народній службі. — Детройт, 1958. — 628 с.

⁵⁹ Шумук Д. Пережите й передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.). — К., 1998. — 431 с.

⁶⁰ А. Кентій, ґрунтуючись на документах президіальної канцелярії Євгена Петрушевича, твердить, що до 1924 р. Українська Військова Організація фігурувала під назвою Військова Організація (Кентій А. Українська Військова Організація... — С. 14). Цю думку підтримують Д. Веденєєв та Г. Биструхін (Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. — С. 95–96). Документи польських органів безпеки вказують, що на початковому етапі УВО була відома під назвою «Воля»; про існування визвольної організації «Воля» задує і З. Книш (ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 889. — Арк. 75; Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 118; Книш З. На життя і смерть... — С. 167; Штокало В. Діяльність Краєвої команди УВО... — С. 308). Газета «Хвіля» в одному зі своїх номерів називає «Волю» попередницею УВО, при тому фактично отожденоючи ці організації (Chwila. — 1925. — 19 listopada // ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 150 зв.). С. Шухевич твердить, що Ф. Штик у своїх зізнаннях називав організацію то «Воля», то УВО (Шухевич С. Моє життя. — С. 205). Водночас З. Книш запевняє, що назва УВО з'явилася взимку 1921 р. після з'їзду окружних та повітових комендантів і бойових референтів (Книш З. На життя і смерть... — С. 178). За іншими джерелами, назву УВО вживали від другої половини 1922 р. (Сурма. — 1930. — Ч. 10. — С. 9).

⁶¹ Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 21.

Процес заснування УВО та її початковий організаційний період висвітлено в низці службових документів польських органів влади, у матеріалах преси, у спогадах сучасників та очевидців, а також в історичних працях.

Більшість істориків датують початки УВО липнем—серпнем 1920 р. Такої думки дотримуються П. Мірчук, З. Книш, І. Васюта, Д. Веденєєв, М. Мандрик, О. Кучерук, В. Косик, а також польський дослідник Р. Висоцький. Ключовими подіями вони називають засідання Стрілецької ради в липні 1920 р., після якого ССО припинила існувати; створення Начальної колегії УВО в серпні 1920 р.; з'їзд представників українських військових організацій у Празі 31 серпня 1920 р.⁶² Одним із найважливіших аргументів на користь цієї версії є наказ Начальної колегії УВО (Головколегії) за № 1 від 2 вересня 1920 р. та інструкції до нього, які визначили основи організаційної будови УВО⁶³. Р. Висоцький твердить, що в другій половині серпня 1920 р. за розпорядженням Начальної колегії УВО було створено 6 військових округ (Львів, Сокаль, Станіславів, Стрий, Перемишль, Тернопіль), які своєю чергою ділилися на повіти. У кожній окрузі чи повіті роботою керувала колегія відповідного рівня⁶⁴. І. Васюта навіть назвав конкретну дату створення УВО — 30 липня 1920 р.⁶⁵. 30 і 31 серпня 1920 р. датують появу УВО, відповідно, Б. Хньоупек та М. Кугутяк⁶⁶. Вочевидь, ці дослідники пов'язують створення УВО з датою проведення згаданого з'їзду представників українських військових організацій у Празі. В. Мартинець не вказав точної дати виникнення Організації, проте, читаючи його книгу «Українське підпілля. Від УВО до ОУН», можна дійти висновку, що її створено влітку або восени 1920 р. Підставою є згадка про створення восени 1920 р. в Києві «Центрального Революційного Коміте-

ту»⁶⁷ на чолі із сот. І. Андрухом, якого П. Мірчук називає Крайовим командантом УВО на Східних Українських Землях (СУЗ)⁶⁸.

О. Кучерук вважає, що основні засади та первісна структура майбутньої УВО сформувалися в Луцьких таборих навесні 1920 р., а липнева нарада Стрілецької ради 1920 р. стала поштовхом до появи військового осередку, який підготував ґрунт для створення УВО. Підготовчий етап завершився наказом Начальної колегії УВО за № 1. Однак дослідник також цитує протокол засідання Стрілецької ради, яке відбулося 10—12 вересня 1921 р. У ньому зафіксовано слова Є. Коновальця про те, що військової організації ще немає і її треба організувати⁶⁹. Ця репліка свідчить, що процес організаційного оформлення УВО на той час іще не завершився, хоча П. Мірчук переконує, що він завершився раніше — навесні 1921 р., після квітневого з'їзду колишніх старшин українського війська⁷⁰. Натомість із протоколу допиту М. Дзіковського від 7 листопада 1922 р. випливає інша дата: підпільна революційна українська організація (тобто УВО) остаточно сформувалася в кінці 1921 р.⁷¹.

За твердженням А. Кентія, у липні—серпні 1920 р. в Празі відбулися переговори між представниками Українських Січових стрільців (УСС), Корпусу Січових стрільців (КСС) та інших українських військових формацій. Результатом став з'їзд відпоручників українських військових організацій у Празі в кінці серпня 1920 р. На думку дослідника, саме на цьому з'їзді було розпочато творення УВО. Однак в іншому місці він наводить відомості зі звіту представника Комінтерну при КПЗУ про те, що організаційні підвалини УВО було закладено в квітні 1921 р., на з'їзді Українських Січових стрільців⁷².

Г. Бухало в публікації «Лицарі поліського підпілля», покликаючись на «Приказ ч. 1» від 2 вересня 1920 р., стверджує, що Військовою колегією УВО створено у вересні 1920 р.⁷³

⁶² М. Ковальчук, покликаючись на матеріали тогочасної преси, стверджує, що з'їзд відбувся на початку серпня 1920 р., це, однак, не суперечить наведеній тут версії створення УВО (Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 38).

⁶³ Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 118–119; Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. — С. 95–96; Книш З. Начальна команда УВО у Львові... — С. 288–297; Косик В. Євген Коновалець. — С. 62–63; Мандрик М. Український націоналізм... — С. 122; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 15–18; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 42–43.

⁶⁴ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 43.

⁶⁵ Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 118.

⁶⁶ Кугутяк М. Галичина... — С. 160; Chñouprek B. Banderowci. — S. 71.

⁶⁷ Йдеться про Центральный український повстанський комітет, який виник на початку 1921 р. під егідою уряду УНР. Сотникові І. Андруху вдалося ввійти до його складу. (Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 50).

⁶⁸ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 25; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 22.

⁶⁹ Кучерук О. Рико Ярій... — С. 34–37.

⁷⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 21–22.

⁷¹ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 109.

⁷² Кентій А. Українська Військова Організація... — С. 18–20.

⁷³ Бухало Г. Лицарі Поліського підпілля. — С. 17.

Аргентинський дослідник Е. М. Кодо стверджує, що УВО сформувала в кінці 1920 р. група колишніх офіцерів української регулярної армії з ініціативи полк. Є. Коновальця⁷⁴.

Факт створення УВО влітку 1920 р. заперечив дослідник Михайло Ковальчук. Спираючись переважно на матеріали київських архівів, історик доводить, що організаційну мережу нелегальної військової організації восени 1920 р. почав створювати львівський гурток Січових стрільців, а Є. Коновалець перебрав на себе обов'язки керівника лише наприкінці 1921 р. — після того, як внаслідок замаху С. Федака на начальника Польської Держави Йозефа Пілсудського (25 вересня 1921) поліція розгромила провід організації. При цьому М. Ковальчук висунув дискусійну тезу про те, що «жодних документальних доказів заснування УВО в 1920—1921 рр. у розпорядженні істориків немає». Він припустив, що дата 2 вересня 1920 р. в листівці «Приказ УВО ч. 1» могла бути поставлена «заднім числом» — з ідеологічних міркувань: щоб задекларувати спадковість і безперервність визвольних процесів, а також провідну роль у них Є. Коновальця⁷⁵.

Однак теза М. Ковальчука викликає сумніви. Документи польських органів влади чітко датують появу УВО липнем 1920 р., і, вочевидь ця інформація походить із агентурних повідомлень, документів УВО та зізнань деяких членів Організації⁷⁶. Аналогічні свідчення можна виявити і на сторінках тогочасної преси. Нелегальний орган УВО «Сурма» передрукував на своїх шпальтах короткий нарис історії УВО, опублікований у польських виданнях «Газета Варшавська» та «Ілюстровани Кур'єр Поранни», відзначивши явні нісенітниці в тексті. Аналіз свідчить: зміст нарису практично не відрізняється від того, що зафіксовано в службових документах польських органів безпеки. Звернімо увагу на таку фразу із нарису: «Уже в липні 1920 р. на приказ “Української Стрілецької Ради” Василь Кучабський, Я. Чиж та Михайло Матчак творять боеву конспіративну організацію, звернену проти Польщі та поляків, під назвою “Воля”»⁷⁷. Йдеться про ту ж організацію, про яку писав М. Ковальчук. Майже

⁷⁴ Codó E. *Guerrillas tras la cortina de hierro*. — P. 44–45.

⁷⁵ Ковальчук М. *Біля витоків УВО...* — С. 7–8.

⁷⁶ ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 962. — Арк. 28; Спр. 968. — Арк. 140; ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 1.

⁷⁷ Сурма. — 1930. — Ч. 10. — С. 9.

всі документи польських органів влади покликаються на згаданий «Приказ УВО ч. 1», не висловлюючи жодних сумнівів у його автентичності та правильності датування. У Внеску Міністерства внутрішніх справ Польщі про початок слідства проти УВО (серпень 1930) вказано, що «Приказ» вилучено 1921 р. після замаху С. Федака в помешканні М. Кураха⁷⁸. На документи зі Львівського воєводського управління покликається І. Васюта, зазначаючи, що існував не лише цей наказ, а й інструкція до нього, яка встановлювала схему організаційної будови УВО⁷⁹. Цю інформацію підтверджують матеріали із Внеску про початок слідства проти УВО⁸⁰. Є також відомості про те, що акції УВО на Перемищині розпочалися вже 1920 р., а 20 грудня того року було сформовано Долинську повітову колегію Української Військової Організації «Воля» на чолі з поручником Володимиром Горбовим; цій колегії спочатку підпорядковувалося щонайменше 11 осіб⁸¹. Заарештований у справі М. Дзіковського член УВО А. Заліско (із Любачівщини) зізнався, що влітку 1921 р. довідався від Івана Дуди про таємну бойову українську організацію.⁸² «Газета Цодзенна» в одній зі своїх публікацій, покликаючись на протоколи допитів Ф. Штика, стверджувала, що існує таємна військова організація «Воля», яка поширилася на всю Східну Галичину. Організацією керувала Начальна колегія⁸³. Важко звинуватити польські органи безпеки та пресу в цілеспрямованому фальшуванні фактів заради прославлення УВО, тому є підстави сумніватись у вірогідності слів М. Ковальчука.

Цікавим доповненням до цих матеріалів є спогади підполковника Корпусу Січових стрільців М. Кураха, виявлені в польському Архіві нових актів у фонді «Міністерство внутрішніх справ». Автор твердив, що нелегальну військову організацію (яку він ототожнює

⁷⁸ ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 2. *Можливо, саме це посприяло тому, що в розпорядженні МВС Польщі з'явився спогад М. Кураха, присвячений УВО.*

⁷⁹ Васюта І. *Політична історія Західної України...* — С. 118–119.

⁸⁰ ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 2.

⁸¹ Борис М. *З історії національно-визвольного руху на Долиниці // Нескорена Долинищина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії.* — Івано-Франківськ: Нова зоря, 2002. — С. 7–8; Качмар В., Савчак В. *Громадське й політичне життя...* — С. 166.

⁸² ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 198.

⁸³ *Gazeta Codzienna*. — 1922. — 15 czerwca // ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 889 — Арк. 51 зв.

з УВО) створено зусиллями львівського гуртка ССО на початку 1921 р.* Щоправда, влітку 1920 р., було сформовано ще одну військово-організацію**, яка перебувала під впливом більшовиків і мала чітку антипольську спрямованість. Причетною до цієї організації була одна з головних фігур у структурах українського військового підпілля — керівник нелегального зв'язку ССО сот. М. Матчак. Тертя, пов'язані з цим, невдовзі спричинили кризу, яку подолали завдяки поповненню із середовища УГА. Остаточно УВО оформилась у вересні 1921 р., після приїзду до краю Є. Коновальця⁸⁴. Порівняння цих відомостей із версіями польських органів безпеки та З. Книша доводить, що тут ідеться про військову організацію, відому в історії під назвою УВО, яка ідеологічно та організаційно оформилась 1921 р.

Натомість протоколи допитів М. Кураха із кримінальної справи, заведеної на нього НКГБ 1944 р., переносять початок підготовки до створення УВО на літо 1921 р., пов'язуючи його з приїздом у Галичину Є. Коновальця⁸⁵. Проте в детальних зізнаннях М. Кураха

* У цьому спогаді, що має назву «Українська Військова Організація» (польською мовою; можливо, це переклад для службового користування) число «1921» рукою переправлено на «1920». Однак у Внеску МВС про початок слідства проти УВО, значною мірою побудованому на спогадах М. Кураха, фігурує 1921 р. Цікаво, що Внесок чітко датує формальне створення УВО липнем 1920 р. (AAN. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 1–2, 26).

** Важко сказати, що це була за організація. Можливо, ідеться про спробу заснувати філію створеної в грудні 1919 р. при Реввійськраді Західного фронту Нелегальної військової організації (НВО; існувала до 1925) на чолі з Йосипом Уншиліхтом, яка мала на меті чинити диверсії в тилу польської армії (Воронов В. ОСНАЗ... — С. 18–19), або про структуру, пов'язану зі створеною у травні 1920 р. агентурно-бойовою організацією — Закордонним відділом ЦК КП(б)У (Закордотом) (Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 121–122). Не виключено, що тогочасна воєнно-політична ситуація спонукала деяких українських військово-розглядати всі можливі варіанти тактичної співпраці проти Польщі, зокрема і з більшовиками (фінансова допомога, купівля зброї тощо) (AAN. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 4, 27). Цьому сприяла і радянське позиція диктатора ЗУНР Є. Петрушевича, який був схильний у цей час вважати, що більшовицька окупація Галичини відповідає інтересам краю, оскільки звільнить його від польської окупації (Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 39). Позиція Є. Петрушевича могла мати вплив на членів львівського гуртка ССО, бо на початках УВО заручилася фінансовою підтримкою уряду ЗУНР і мусила зважати на його авторитет у галицькому суспільстві (ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 962. — Арк. 25 зв.; Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 109–110; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 49).

⁸⁴ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 36, 37 зв.; AAN. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 26–28.

⁸⁵ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 37 зв.

здебільшого йшлося про вже загиблих осіб або про тих, хто був недосяжний для радянських каральних органів. Тож імовірна і свідомо містифікація, адже 1945 р. кримінальну справу проти М. Кураха було припинено⁸⁶, а сам він опинився за кордоном, хоча навіть за менші «гріхи» в СРСР могли засудити до найвищої міри покарання.

Серед спогадів колишніх членів УВО, які ми використали в цій праці, хронологію заснування Організації відтворено тільки у О. Навроцького, Є. Коновальця, Л. Макарушки, М. Бігуна та П. Генгала. О. Навроцький недвозначно стверджує, що Начальну колегію УВО було створено в серпні 1920 р., себе ж автор назвав першим головою Начальної колегії⁸⁷. Є. Коновалець у праці «Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції» (надруковано в офіційній ПУНУ «Розбудова Нації» 1928 р.) намагався уникати деталей, які могли б нашкодити організаційній мережі УВО. Однак він вказує на засідання Стрільської ради в липні 1920 р. як на той Рубікон, після якого фактично (але не формально! — О. Д.) ССО припинила існувати. Також він звернув увагу на згаданий уже з'їзд представників закордонних українських військових організацій 31 серпня 1920 р., який серед іншого закликав усіх, хто може, повернутися в Україну, щоб працювати на місцях, а також постановив створити центральний ідейний провід усіх військових організацій. Праця на місцях, очевидно, мала бути не на користь окупантів, а йшлося про організацію руху опору, який згодом було реалізовано в УВО. Важливими складниками ідеологічно-пропагандистської підготовки галицького суспільства до нових реалій і форм визвольної боротьби Є. Коновалець називає діяльність створеного 1921 р. гуртка «Молода Галичина» та постанови Українського студентського з'їзду (липень 1921). Точної дати постанови УВО Є. Коновалець не вказує, але напрошується висновок, що вона виникла в другій половині 1920 р.⁸⁸

Л. Макарушка згадував, що з осені 1920 р. на доручення Г.* Палієва та Навроцького він возив листи «команди УВО» до уряду

⁸⁶ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 118, 119.

⁸⁷ Навроцький О. Початки УВО у Львові. — С. 33–36, 47.

⁸⁸ Коновалець Є. Причинки до історії ролі січових стрільців... // Розбудова Нації. — 1928. — Ч. 5. — С. 202–204; Ч. 6. — С. 241–244.

* Очевидно, ідеться про Б. Гнатевича.

ЗУНР, передаючи їх особисто військовому міністрові отаману Ярославу Селезінці⁸⁹. М. Бігун твердив, що восени 1921 р. його втягнув до УВО і призначив бойовим референтом округи тогочасний окружний комендант Стрийщини підхор. Лотоцький. П. Генгало згадував, що він належав до УВО з 1921 р. і що в 1921—1922 рр. у Перемиській гімназії діяла група членів УВО, яка нараховувала щонайменше 8 осіб; до неї належали Андрій Федина та Микола Ковалисько, які згодом стали провідними членами Організації⁹⁰. Доповнює цю групу джерел спогад І. Макуха, який писав: «Десь у зимі з 1920 на 1921 р. засновано військово-революційну організацію під назвою “Українська Військова Організація”. Було це в часі, коли війна між Польщею і Советською Росією ще не була остаточно скінчена, бо ще не був підписаний мир у Ризі»⁹¹.

Окрім того, аналіз перебігу історичних подій дає підстави зробити висновок, що одним із чинників, які посприяли формуванню УВО, стала поразка Червоної армії на підступах до Варшави у серпні 1920 р. Наприкінці місяця стало очевидним, що більшовики не зможуть утримати Західної України та Західної Білорусі, і вони відійдуть до Польщі. На цих теренах було зосереджено велику кількість колишніх вояків та старшин демобілізованих українських військових формувань, насамперед УГА, які могли стати кістяком підпільної військової організації, а в слушний момент — і регулярного українського війська. Польща була менш грізним ворогом, аніж більшовицька Росія, і це давало надію, що на її території вдасться створити надійний плацдарм для подальшої визвольної боротьби. Згодом сприятливі умови для діяльності майбутньої УВО зробило її найуспішнішим зі всіх тогочасних визвольних проєктів.

Привертає увагу також фрагмент дослідження А. Кентія «Українська Військова Організація», в якому вказано, що в листопаді 1920 р. Колегія уповноважених диктатора ЗУНР вимагала, щоб УВО подала детальний звіт про розташування польських військових сил і жандармерії у Східній Галичині⁹².

⁸⁹ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 55.

⁹⁰ Там само. — С. 40–41, 43.

⁹¹ Макух І. На народній службі. — С. 290.

⁹² Кентій А. Українська Військова Організація... — С. 50.

Підсумовуючи, можна ствердити, що найімовірніше, організаційні підвалини УВО (спочатку під назвами «Воля» та Військова організація) було закладено в другій половині 1920 р. Процес формування організаційної структури УВО фактично завершився до кінця 1921 р., надалі в ній відбувалися тільки неістотні зміни.

Немає одностайності також у відповіді на запитання, хто виступив ініціатором створення УВО. М. Курах згадував, що на початку 1921 р. відбулася нарада старшин КСС за участю полк. Романа Дашкевича, полк. М. Кураха, сотників Я. Чижа, В. Кучабського та М. Матчака, на якій було вирішено створити таємну військову організацію, пов'язану з урядом УНР, а також із Всеукраїнською народною радою у Відні. Саме цю подію М. Курах вважав початком УВО⁹³. Така версія може слугувати своєрідним доповненням до основної, найбільш поширеної в історіографії. Відповідно до неї УВО створили влітку 1920 р. старшини КСС та УГА: з їхньої ініціативи було організовано керівне ядро — Начальну колегію, до складу якої ввійшли члени Стрілецької ради Я. Чиж та М. Матчак, ветерани УГА О. Навроцький та Юрій Полянський, а також впливова особа в колах галицької політичної еліти — Володимир Целевич. Начальна колегія, користуючись зв'язками своїх членів, розпочала роботу зі створення організаційної мережі. Цю версію (з деякими варіаціями) простежуємо в багатьох службових документах польських карально-репресивних органів, у матеріалах преси, а також у працях З. Книша («Начальна Команда УВО у Львові»), П. Мірчука, І. Васюти, Р. Висоцького⁹⁴. Подібну думку висловили й автори службового видання КГБ СРСР «Українські буржуазні націоналісти», вони зазначили, що ядро Організації склали офіцерські кадри КСС, а її основу — рештки УГА. Серед тих, хто взяв активну участь у створенні УВО, названі А. Мельник, Я. Чиж, В. Кучабський, Р. Сушко, Ю. Головінський, О. Сенік⁹⁵.

⁹³ ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 26–27.

⁹⁴ ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 962. — Арк. 25 зв.; Спр. 968. — Арк. 140; ДАЛО. — Ф. 121. — Оп. 1. — Спр. 351. — Арк. 328–328 зв.; ААН. — MSW. — Sygn. 1255 — К. 1; Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 118; Книш З. Начальна команда УВО у Львові... — С. 288–297; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 15–17; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 42–43.

⁹⁵ Шульженко Б. С., Хамазюк И. В., Данько В. Т. Украинские буржуазные националисты. — С. 32–33.

Основним джерелом у спробах З. Книша та П. Мірчука реконструювати процес формування УВО були мемуари О. Навроцького, які пропонують погляд на події «зсередини». У праці П. Мірчука «Нарис історії ОУН» та спогадах М. Кураха вказано, наскільки велику роль у творенні УВО відіграли полковники Р. Дашкевич, І. Чмола та пполк. Юрій Отмарштайн⁹⁶. Про те, що Ю. Отмарштайн вів підготовчу штабну роботу, писав у листі до В. Мартинця і полк. А. Мельник — людина, яка належала до числа найбільш обізнаних у цьому питанні. Він твердив, що справу створення УВО вирішено в Празі і що на західноукраїнських землях існували ідейно близькі групи на початковій стадії формування, які тільки чекали на керманіча⁹⁷. П. Мірчук назвав імена учасників останнього засідання Стрілецької ради в Празі у липні 1920 р.: полк. Є. Коновалець, сотники І. Андрух, В. Кучабський, М. Матчак, Я. Чиж. На засіданні ухвалено розпочати діяльність у нових організаційних формах, а не на базі ССО⁹⁸. Згодом усі учасники цієї наради посіли поважні пости в УВО, а це свідчить про те, що саме тут закладалися організаційні основи нової підпільної структури. Зіставляючи спогади М. Кураха та матеріали його кримінальної справи, а також спогади А. Мельника*, переконаємося, що поважну роль у творенні УВО та на початковому етапі її існування відігравав М. Матчак⁹⁹.

М. Мандрик звернула увагу на дві версії виникнення УВО в працях З. Книша. Прихильниками першої були В. Мартинець та О. Навроцький. Вони вважали, що створення УВО ініціювали практично одночасно групи старшин-січовиків у Празі та Львові, для яких Організація стала логічним продовженням діяльності ССО. Причому активніше робота розгорталась у Львові, де вже існувала Начальна колегія УВО на чолі з О. Навроцьким. Колегія підтримувала стосунки з Є. Коновальцем, який перебував у Відні. Ця версія більш поширена в історичній літературі й саме її М. Мандрик вважає більш вірогідною¹⁰⁰. М. Ковальчук, який дещо освіжив цю версію, також вказував на визначальну роль на початковій

стадії творення УВО саме львівського осередку Січових стрільців у складі сотників М. Матчака, Я. Чиж та В. Кучабського¹⁰¹.

Друга версія наголошувала на рівній вазі зусиль представників різних українських військових частин. Це означає, що різні військові центри проводили організаційну роботу незалежно один від одного, а згодом найсильніші організації без спеціальних нарад злилися і визнали авторитет Є. Коновальця¹⁰². Частково аргументують цю версію спогади І. Грещака, який твердив, що одночасно зі львівським осередком Січових стрільців над створенням власної організаційної мережі працювала група старшин та вояків VI Равської бригади на чолі із сотниками Ю. Головінським та Омеляном Сеником¹⁰³.

До такого самого висновку дійшов і С. Шевчук. Він зазначав, що в таборах інтернованих у Чехословаччині почали утворюватись осередки, які називали себе Українською Військовою Організацією. Одночасно в середині серпня 1920 р. О. Навроцький почав формувати бойову організацію у Львові зі старшин УГА та УСС*, які тут з'явилися. Третю групу очолював Ю. Головінський. До неї входили О. Сенік, Іван Паславський, [Микола] Хархаліс, І. Ришавий, І. Грещак** і Ф. Яцура. Невдовзі всі три організації злилися в одну і прийняли назву УВО. Потім із Чехословаччини на допомогу прибули Д. Палів, Б. Гнатевич, В. Кучабський, О. Коберський, С. Федак¹⁰⁴.

Р. Висоцький вказував на існування кількох організаційних центрів у середовищі українських комбатантів. Празький центр складався переважно з колишніх старшин КСС, які вирішили знайти замість ССО інші організаційні форми для продовження визвольної боротьби¹⁰⁵. Подальший розвиток подій переконує в тому, що цей осередок був своєрідним «мозковим центром», який визначив основні напрями ідеологічного і політичного розвитку УВО (насамперед утвердивши примат ідеї соборності України), а

¹⁰¹ Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 58, 68–70, 76.

¹⁰² Мандрик М. Український націоналізм... — С. 122; Сідак В. Національні спецслужби... — С. 227.

¹⁰³ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 33.

* Очевидно, С. Шевчук не розмежовував січового стрілецтва на дві окремі формації — Українських Січових стрільців у складі УГА та Січових стрільців (київських) у складі Армії УНР.

** В оригіналі — Грицак.

¹⁰⁴ Шевчук С. Пора сказати правду... — С. 194–195.

¹⁰⁵ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nationalistów... — S. 41–42.

⁹⁶ Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 20.

⁹⁷ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 32.

⁹⁸ Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 15.

* Витяг зі спогадів А. Мельника див. нижче.

⁹⁹ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 32.

¹⁰⁰ Мандрик М. Український націоналізм... — С. 122.

згодом поповнив крайові керівні ланки УВО своїми кадрами. Другим організаційним центром стала Начальна колегія УВО у Львові, створена з ініціативи львівської групи Січових стрільців, що мала опертя в середовищі ветеранів УГА та зв'язки з галицьким політикумом¹⁰⁶. Основним напрямом її роботи було створення дієвої організаційної мережі в Галичині. Однак Р. Висоцький наголосив, що в середовищі колишніх українських військовиків існували ще два підпільні організаційні центри. Із другої половини серпня 1920 р. у Східній Галичині розпочала діяльність група колишніх вояків УГА та КСС під назвою «Воля». Вона поставила собі за мету розгорнути визвольну боротьбу й підготуватися до збройного повстання, проникнувши до усіх українських військових організацій. Восени 1920 р. Структури організації «Воля» діяли вже в рамках УВО¹⁰⁷. Навесні 1921 р. в середовищі інтернованих у Польщі вояків Армії УНР виникло Українське військове товариство (УВеТ) на чолі з полковниками Ю. Отмарштайном та Романом Сушком, діяльність якого була пов'язана з Другим зимовим походом¹⁰⁸. Згадані вище старшини КСС були сподвижниками Є. Коновальця, а згодом обійняли поважні пости в УВО, тому не виключено, що частина членів УВеТ поповнила лави УВО.

Отже, Р. Висоцький, покликаючись на спогади Є. Коновальця, на праці Р. Сушка й П. Мірчука та на Внесок про початок слідства проти УВО, підводить до висновку, що в рамках УВО злилося кілька військових організацій, які початково могли виконувати дещо відмінні тактичні завдання. Об'єднавшись в рамках УВО, вони уніфікували свою організаційну структуру, і визначили напрямні для подальшої діяльності.

У наказі за № 1 від 2 вересня 1920 р. Головоколегія (Начальна колегія) поставала перед УВО такі першочергові завдання: 1) охопити всі чинні військові організації, а там, де їх немає, організувати нові; 2) дати їм єдину спільну організаційну форму, напрям діяльності та ідею; 3) створити союз між усіма українськими військовими організаціями як у краї, так і за кордоном; 4) підтримувати контакт з українськими політичними організаціями в краї і за

¹⁰⁶ Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów...* – S. 42–43.

¹⁰⁷ *Ibidem.* – S. 43.

¹⁰⁸ Федина В. *Вбивство полковника Ю. Отмарштайна...* – С. 214; Wysocki R. *Organizacja...* – S. 44.

кордоном¹⁰⁹. Акт обвинувачення в «бібрецькій справі» стверджує, що УВО закладала група старшин УГА та КСС, яка прибрала собі назву Начальна колегія українських військових організацій. Аналогічне твердження містить також експертний висновок радника Львівського воєводського управління К. Івахова у справі Є. Врецьони¹¹⁰. У Внеску МВС Польщі про початок слідства проти УВО зазначалося, що спершу організація з конспіративних міркувань ховалася за назвою «Воля», а на її чолі стала Начальна колегія військових організацій¹¹¹. Зміст наказу Начальної колегії і використання самої цієї назви для керівного органу УВО може свідчити, що на її формування впливало кілька військових осередків, об'єднаних спільною метою, яка, власне, і стала ідеологічним ґрунтом для творення Організації.

На думку П. Мірчука, «спочатку організувалися клітини УВО більш стихійно, при чому ці клітини були лише слабо взаємно пов'язані. Остаточне організаційне оформлення УВО на західноукраїнських землях проведено лише навесні 1921 р., після приїзду туди полк. Є. Коновальця, який почав особисто керувати організаційною працею УВО»¹¹². А. Кентій звертає увагу на те, що Є. Коновалець та його однодумці започаткували УВО як регіональне об'єднання, сподіваючись згодом поширити його діяльність і вплив на всі українські землі¹¹³. Тому до УВО приєднувалися переважно галичани зі складу КСС та УГА.

Отже, можна дійти висновку, що каталізатором процесу творення УВО були Січові стрільці з ССО, зорієнтованої на здобуття самостійної і соборної Української держави, про яку Є. Коновалець писав: «Але Січові Стрільці, як організація, не виявили у своїй діяльності ніяких хитань, — їхня ідеологія залишилася до останнього дня простолінійною й послідовною аж до нюансів. [...] Національно-державний момент був провідним чинником усієї військової діяльності організації Січових Стрільців»¹¹⁴. Аналіз провідного

¹⁰⁹ Васюта І. *Політична історія Західної України...* – С. 118.

¹¹⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 962. – Арк. 25 зв.; Спр. 968. – Арк. 140.

¹¹¹ ААН. – MSW. – Sygn. 1255. – К. 1–2.

¹¹² Мірчук П. *Нарис історії ОУН.* – С. 20.

¹¹³ Кентій А. *Українська Військова Організація...* – С. 16.

¹¹⁴ Коновалець Є. *Причинки до історії ролі січових стрільців...* – С. 154.

активу УВО на різних етапах її існування свідчить, що до них належав практично весь вищий командний склад Корпусу Січових стрільців: полковники Є. Коновалець, Ю. Отмарштайн, Іван Чмола, Іван Рогульський*, Р. Дашкевич та А. Мельник, полк. М. Курах, сотники Я. Чиж, М. Матчак, Степан Індишевський, І. Андрух, В. Кучабський**, Михайло Турок, Франц Борис, Дмитро Герчанівський, поручники В. Романишин та М. Опока. Ці люди стояли на вищих щаблях організаційної ієрархії в Галичині, особливо в першій половині 1920-х рр., або взяли на себе тягар творення й підтримання в дієвому стані організаційної мережі у Східній Україні. В 1920—1930-х рр. багато хто з них загинув (Ю. Отмарштайн, І. Андрух, М. Опока, В. Романишин, І. Рогульський, С. Індишевський), дехто відійшов від активної роботи в УВО, працюючи на її руку в легальному секторі (І. Чмола, Р. Дашкевич, М. Матчак, В. Кучабський) або зовсім порвавши з нею (Я. Чиж)¹¹⁵. І хоча частка Січових стрільців в УВО з плином часу неухильно зменшувалася, це не применшує їхнього значення як сили, що віддала свої найкращі кадри для заснування та розбудови українського націоналістичного підпілля. Два чинники забезпечили провідну роль Січовим стрільцям у процесі створення та на початковому етапі існування УВО: наявність чіткої ідеологічної настанови здобути незалежну і соборну Українську державу та досвід військово-революційної діяльності в рамках ССО. Саме цього — через різні обставини — була позбавлена частина вояцтва з інших українських військових формувань.

Однак процес формування організаційної мережі УВО не можна уявити без участі в ній колишніх старшин і вояків УГА, котрі складали більшу групу порівняно з ветеранами КСС. Частина з них перейшла школу УСС і безоглядно стала на платформу українського соборництва, рішуче відкидаючи ідеї автономізму,

* За іншими джерелами — сотник, підполковник.

** За іншими джерелами — полковник.

¹¹⁵ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — 27, 36–37, 42–42 зв., 71 зв.; ЦДА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 3104. — Арк. 20, 21; Спр. 3105. — Арк. 111; Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 107–108, 110, 119, 148; Спр. 81. — Арк. 141; ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 3, 5, 8, 14, 27–28, 30–31, 33; Книш З. Власним руслом. — С. 44; Книш З. Начальна команда УВО у Львові... — С. 288–297; Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 63; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 21–22, 38, 40, 215–216, 227; Шухевич С. Моє життя. — С. 389; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 45–46, 49–50; Żeleński W. Act oskarzenia... — S. 47.

регіонального галицького сепаратизму та радянофільства. Підтвердження цьому — приналежність до керівного ядра УВО сотників УГА Ю. Головінського, Б. Гнатевича, О. Сеника, О. Навроцького, Петра Баковича, Ріка Ярого, Івана Рудницького, Дмитра Ладика, Євгена Зиблікевича, Д. Палієва, І. Цьокана, Володимира Бемка*, поручників Ю. Полянського, І. Паславського, Остапа Коберського, чет. С. Федака¹¹⁶. Серед вояків УГА було рекрутовано чимало рядових членів, адже на початках УВО сприймалися як кадровий кістяк майбутньої визвольної армії. І. Макух твердив, що до УВО, за деякими винятками, належали майже всі колишні старшини УГА, УСС та КСС¹¹⁷. Цікавим штрихом до визначення ролі вояків УГА в формуванні УВО є свідчення М. Кураха. Він розповів, що внаслідок конфлікту Р. Дашкевича з М. Матчаком, який виник через зв'язки останнього з більшовицькими емісарами, Р. Дашкевич покинув Організацію. Це спричинило кризу, але невдовзі до УВО вступили старшини УГА: Б. Гнатевич, Дмитро Паліїв, Тофан, О. Коберський, О. Навроцький, П. Бакович, Є. Зиблікевич, С. Федак, Богдан Зелений, Левицький і багато інших. Відбулася загальна ревізія напрямів роботи, зокрема припинилися будь-які контакти з урядом Симона Петлюри, з повстанцями і наддніпрянськими організаціями. Основні зусилля тепер спрямували проти Польщі. Розпочалась організаційна праця: формувались окружні, повітові та місцеві секції УВО, тривало нарощування бойової сили¹¹⁸.

Ще одним кадровим джерелом УВО стало українське вояцтво, що опинилися за кордоном. Зокрема, за даними В. Мартинця, восени 1921 р. в Йозефовському таборі (Чехословаччина) утворено перші осередки підпільної військової організації, яка невдовзі стала частиною новоствореної УВО. Через кілька місяців провідники

* За іншими джерелами — поручник.

¹¹⁶ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — 42–42 зв., 70–70 зв., 73; ЦДА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 3104. — Арк. 20, 21; Спр. 3105. — Арк. 111; Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 107–108, 110, 119, 148; ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 3, 5, 8, 14, 28; Книш З. Власним руслом... — С. 20–21, 25, 44; Книш З. На життя і смерть... — С. 42, 169–170; Книш З. На повні вітрила!.. — С. 80, 82, 316; Книш З. Начальна команда УВО у Львові... — С. 288–297; Кучерук О. Рико Ярій... — С. 35, 39, 41; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 21–22, 215; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 45–46, 49–50, 409–410; Żeleński W. Act oskarzenia... — S. 47.

¹¹⁷ Макух І. На народній службі. — С. 290.

¹¹⁸ ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 27–28.

переїхали з Йозефова до Праги, а в цьому та інших таборах надалі діяли осередки УВО¹¹⁹. О. Мельникович у спогадах твердив, що експозитуру УВО в ЧСР було створено восени 1921 р.¹²⁰. Отже, в 1921 р., організаційну мережу активно розбудовували не тільки в Галичині, а й у Чехословаччині, де зосередилася більшість українських військовиків-емігрантів.

Вартими уваги є свідчення А. Мельника, що їх навів В. Мартинець: «Початки УВО припадають на час моєї неприсутности в краю. Я перебував тоді чи то в Празі, чи у Відні як військовий аташе й контролер військових місій уряду УНР. [...] старшини Січових Стрільців ухвалили організувати на рідних землях і серед нових умовин особливу збройну силу. На окремих конференціях випрацювано відповідні вказівки й для фіналізування цієї справи полк. Є. Коновалець виїхав був до Відня, де був тодішній політичний осередок, зокрема уряд ЗУНР, а інші старшини вернулися на рідні землі — сот. І. Андрух, пор. В. Романишин, пор. Нерослик, пор. Опока й хор. Решетуша на Наддніпрянщину (СУЗ), а Я. Чиж, М., В. Кучабський, Г. Гладкий, а згодом полк. Р. Дашкевич, пполк. І. Чмола та інші на Західних Українських Землях (ЗУЗ). Ці останні одразу приступили у Львові, на підставі отриманих доручень, до створення військового осередку, що кермував би опірними збройними пунктами, які виникли в низці місцевостей на ЗУЗ. Треба додати, що по припиненні воєнних дій старшини різних військових формацій, опинившись на рідних землях, зразу реагували на тодішні події, зокрема на репресії, і знаходили, як єдиноправильну розв'язку — спротив окупантові. Ця реакція була спонтанною й уже своєрідно оформленою. Згадати б гурт “Молода Україна”, а потім “Колегію” на чолі з проф. М. Галущинським і др. С. Федаком. Ми про це знали ще в Празі й нелегко було випрацювати такі напрямні, що скермували б оці різні почини в одне річище створення осередку, якому згодом дано назву “Українська Військова Організація” (УВО). Отже, треба ствердити, що справу створення УВО вирішено в Празі та що на ЗУЗ існували співзвучні елементи в стадії початкового формування й вони чекали тільки на керманіча. Підготовчу штабову працю провів ген. штабу полк. Юрій Отмарш-

¹¹⁹ Кучерук О. Рико Ярій... — С. 39; Мартинець В. Українське підпілля. — С. 56.

¹²⁰ Мельникович О. До історії УВО... — С. 333.

тайн, а провід цього осередку обняв командант корпусу Січових Стрільців полк. Є. Коновалець.

Перші вістки про створення УВО наспіли до Відня від М[атчака], що по повороті з ЧСР відіграв одну з поважніших ролей у формуванні цього нового військового осередку і, виконуючи завдання, подібне до секретаря Організації, утримував зв'язок із полк. Є. Коновальцем аж поки цей, приїхавши до краю, не перейняв Начальної Команди УВО. Це сталося влітку 1921 року»¹²¹.

Склад закордонних підрозділів УВО був більш строкатим: їхні члени належали не лише до УГА та КСС, а й до інших формувань української і австро-угорської армій. Частина цих кадрів невдовзі повернулася з-за кордону в Галичину, де активно приєдналася до процесу розбудови крайової мережі УВО. Із визначних постатей серед них були Є. Коновалець, А. Мельник, Ю. Головінський, В. Бемка, Іван Рев'юк.

Документи польських органів безпеки одноставно вказують на колишніх старшин та рядових вояків КСС і УГА як на ядро особового складу УВО. Згідно з таємним Внеском МВС Польщі про початок слідства проти УВО, формально організація постала в липні 1920 р. Її було створено на базі військової організації, яку заснували офіцери колишнього КСС (після його розпуску розпорядженням Стрільцької ради від 2 грудня 1919 р.), а також — спеціальної бригади Краусса*, яку заснували офіцери УГА (1920)¹²².

У призначеному для службового користування рефераті «Історія, цілі та завдання УВО та ОУН» польських органів безпеки стверджено, що початки УВО («Воля») сягають липня 1920 р., коли група офіцерів колишніх УГА та Корпусу Січових Стрільців створила Начальну Колегію УВО. 1921 р. осідком Начальної Колегії був Львів, а сама вона тісно співпрацювала з урядом Є. Петрушевича, який на початках фінансував її діяльність.¹²³

¹²¹ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 32–33.

* Кравс Антін — ген.-чет. УГА, командир III корпусу. У серпні 1920 р. з частиною підлеглих йому відділів УГА пробився до Чехословаччини, де був інтернований, перебував у таборі до 1924 р. (Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська... — С. 616). Очевидно, йдеться про бригаду під командуванням полк. А. Вариводи, яка дислокувалась у Німецькому Яблонному.

¹²² ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 1.

¹²³ ДАЛО. — Ф. 121. — Оп. 1 — Спр. 351. — Арк. 328 — 328 зв.

У варшавському акті обвинувачення С. Бандери і товаришів є розділ «Історія Української Військової Організації (УВО)», в якому так описано початковий організаційний період УВО: «Українська Військова Організація повстала в Галичині в час переломових війн польсько-совітських в 1920 р. Засновники її, вербуючися з розпоширеної по краю української армії, т. зв. галицької, скупчили різні групи бувших військовиків, покликуючи тайне “Начальне колегіум військових організацій”». (Наказ ч. 1 з дня 2 вересня 1920 року). Нав’язуючи до традицій боротьби з 1918–1919 рр. Начальне Колегіум виступило з закликком підготовки збройного повстання у відповідний час, “в цілі визволення українського народу”, і створило в Галичині, в короткому часі ряд озброєних боїв, т. зв. роїв, підлягаючих “колегіум повітовим і окружним”»¹²⁴.

В історичній літературі поширені дві думки про те, наскільки Є. Коновалець був близьким до витоків УВО. Зокрема, М. Ковальчук, покликаючись на листування Є. Коновальця з А. Мельником та І. Андрухом, а також на протокол засідання Стрілецької ради 10–12 вересня 1921 р., переконував, що на початковому етапі мережу УВО розбудовував львівський гурток Січових стрільців (М. Матчак, Я. Чиж та В. Кучабський) із ветеранів УГА. Цей гурток лише спорадично контактував із Є. Коновальцем, який до свого приїзду до Львова 20 липня 1921 р.* практично не мав уявлення про масштаб організаційної роботи львівських січовиків. Навіть більше: львівська «трійка» ССО була далекою від наміру беззастережно підпорядковуватися Є. Коновальцеві, який прийшов до проводу крайової Військової організації (ВО), як ми вже згадували, лише після арештів більшої частини провідного активу. Уцілілі від репресій члени проводу, не втаємничені у внутрішні відносини в січовострілецькому середовищі, звернулися по вказівки до Є. Коновальця, який формально тоді ще залишався організаційним зверхником Січових стрільців. На думку М. Ковальчука, Є. Коновалець на той час уже усвідомив марність спроб реанімувати ССО і прийняв керівництво УВО¹²⁵. Цій версії співзвучне твердження радикала І. Макуха: «В організації УВО не брали участі ні

¹²⁴ Варшавський акт обвинувачення... – С. 74.

* П. Мірчук вважає, що Є. Коновалець прибув до Галичини навесні 1921 р. (Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С. 20).

¹²⁵ Ковальчук М. Біля витоків УВО... – С. 63–70, 75–77.

Є. Коновалець, ні А. Мельник. Вони тоді були закордоном у дипломатичній місії уряду УНР»¹²⁶.

Отже, М. Ковальчук публічно заперечив поширену в історіографії думку, що Є. Коновалець стояв безпосередньо біля витоків УВО, а члени Начальної колегії тримали з ним тісний зв’язок, визнаючи його авторитет. Водночас є аргументи й на користь «традиційної» версії. Зокрема, в одному з листів Є. Коновальця від 17 лютого 1921 р. читаємо: «Навіть серед найбільше несприятливих обставин нам не треба закладати рук чи то попадати в зневіру, а по змозі і по своїм силам проявляти існування нової організації»¹²⁷. Бачимо, що в листі згадано якусь «нову організацію». Якщо ССО зарахувати до «старих», то «ною» мусить бути УВО, адже немає жодних відомостей про те, що в цей період Є. Коновалець належав до якихось інших підпільних військових організацій. Нагадаємо, полковник брав участь у засіданні Стрілецької ради в Празі у липні 1920 р., на якому ухвалено розпочати діяльність у нових організаційних формах. За свідченням М. Кураха (протокол допиту в НКГБ від 14 грудня 1944 р.), 1921 р. сот. М. Матчак відповідав за систему нелегального зв’язку ССО і контактував з Є. Коновальцем¹²⁸. Це означає, що львівські січовики не цуралися свого провідника, а відтак він міг мати інформацію про стан справ у новоствореній УВО.

Покликаючись на спогади О. Навроцького, П. Мірчук указував, що керівний осередок УВО у Львові, Начальну колегію, було створено в другій половині серпня 1920 р. Я. Чиж повідомив О. Навроцькому, що Січові стрільці створили УВО і її комендантом має стати Є. Коновалець, який невдовзі прибуде до Львова, а до того часу організаційною роботою у Львові мала керувати Начальна колегія у складі сот. О. Навроцького (голова-координатор), Я. Чиж, М. Матчака, В. Целевича, проф. Ю. Полянського. Начальна колегія розпочала свою діяльність досить скромно: її члени самі розклеювали власну прокламацію проти рішення польського уряду поділити Галичину на воєводства. Згодом, із приїздом полк. Є. Коновальця, Начальну колегію було перейменовано в Начальну команду¹²⁹.

¹²⁶ Макух І. На народній службі. – С. 290.

¹²⁷ Життя і смерть полковника Коновальця. – С. 50.

¹²⁸ ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Кор. 502. – Спр. 33285. – Арк. 36.

¹²⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С. 16–17; Навроцький О. Початки УВО у Львові. – С. 33–36, 47.

М. Ковальчук перекоонує, що О. Навроцький у спогадах «зсунув події в часі на рік раніше, ніж вони відбувалися насправді»¹³⁰. Однак це не заперечує факту існування Начальної колегії УВО на початку вересня 1920 р., про що вже йшлося.

З Книш у праці «Начальна Команда УВО у Львові» запевняє, що влітку 1921 р. до Львова приїхав С. Коновалець і, ставши на чолі УВО, в серпні реорганізував Начальну колегію в Начальну команду, куди ввів Д. Палієва, Б. Гнатевича, В. Кучабського. Після арештів у зв'язку із замахом на Ю. Пілсудського було проведено третю реорганізацію Начальної команди УВО, до складу якої ввійшли С. Коновалець, А. Мельник, П. Бакович, О. Навроцький, Микола Саєвич, Д. Герчанівський, В. Целевич. У такому складі орган проіснував до масових арештів у справі М. Дзіковського¹³¹.

М. Курах у протоколі допиту від 14 грудня 1944 р. свідчив: «Коновалець приїхав із Відня до м[іста] Львова влітку 1921 року. Відразу після приїзду Коновальця я встановив з ним особистий зв'язок. [...] Після приїзду Коновальця до м[іста] Львова розпочалася підготовка до створення єдиної націоналістичної організації, яка мала би об'єднати націоналістичні кадри, формації кол[ишніх] Січових Стрільців, Галицької Армії, есерів, радикалів та інших, організувати роботу націоналістичних збройних сил і перекидання їх на Радянську Україну з таким розрахунком, що на території України вдасться на момент перекидання збройних сил підняти повстання. Таку організацію Коновалець створив і вона отримала назву — Українська Військова Організація (УВО). [...] Українська Військова Організація (УВО) оформилася у вересні 1921 року»¹³². У цьому ж протоколі допиту названо членів керівного ядра УВО станом на вересень 1921 р.: комендант — полк. С. Коновалець, заступник коменданта — А. Мельник, секретар, скарбник і керівник секції зв'язку — сот. М. Матчак; військова секція (секція спеціальних доручень) — полковники М. Безручко, Ю. Отмарштайн, Всеволод Змієнко, Р. Сушко, сот. М. Саєвич; секція пропаганди — пполк. М. Курах (керівник), полковники Р. Дашкевич, В. Кучабський, сот. Григорій Гладкий; секція школи й культурно-

¹³⁰ Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 64.

¹³¹ Книш З. Начальна команда УВО у Львові... — С. 288–297.

¹³² ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 37 зв.

просвітницьких закладів — полк. І. Чмола (керівник), сот. О. Навроцький, пор. Ю. Полянський та О. Коберський; секція розвідки — сотники Я. Чиж (керівник), Б. Гнатевич, пор. Тофан, Д. Паліїв, хор. Роман Зелений. До того ж М. Курах зазначив, що склад секцій, особливо розвідувальної та спеціальних доручень, часто змінювали «з метою якнайліпшого добору кадрів і конспірації їх роботи, а також в зв'язку із частими арештами членів вказаних секцій польськими властями»¹³³.

Порівняймо протоколи допитів М. Кураха з іншими джерелами, зокрема зі спогадами А. Мельника. Згідно з нарисом історії УВО М. Кураха, влітку 1921 р. до краю повернувся з Відня полк. С. Коновалець із наміром очолити УВО. Незважаючи на спротив петрушівців, С. Коновалець зумів узяти УВО під свій контроль і зробити з неї базу для боротьби з московським націонал-більшовизмом. Він тісно співпрацював з Головним отаманом С. Петлюрою, отаманом Юрієм Тютюнником, ген. Марком Безручком, готуючись з ними до осінньо-зимової виправи Тютюнника на Східну Україну. Разом із Коновальцем над організацією кампанії працювала стрілецька старшина: полк. генштабу Ю. Отмарштайн, полк. Р. Сушко, пполк. М. Курах, сотники Григорій Гладкий, Д. Герчанівський і Стефанишин. Спроби Є. Петрушевича усунути С. Коновальця від керівництва УВО не мали успіху, бо той привернув на свій бік багато старшин, а також деяких політиків, зокрема В. Целевича — фігуру впливову в Галичині, і одружився з дочкою д-ра С. Федака, що уможливило примирення С. Коновальця з Є. Петрушевичем. Врешті-решт, Є. Коновалець провів реорганізацію УВО: ліквідував колегіальну систему, визначив окружних і повітових комендантів, організував штаб і став всевладним Комендантом УВО. До праці в штабі він втягнув полковників А. Мельника і М. Кураха, сотників М. Саєвича, Осипа Думіна, П. Баковича, пор. М. Дзіковського¹³⁴.

А. Мельник, який від вересня 1921 р. був ще й закордонним представником «Комісії чотирьох», у спогадах чітко вказує, що після нарад старшинського складу КСС було визначено основні напрями роботи: налагодження контактів з українською політичною еміграцією у Відні та організаційна робота в Галичині й на

¹³³ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 38–38 зв.

¹³⁴ ААН. — MSW — Sygn. 1255. — К. 30–31.

Наддніпрянщині. Є. Коновалець, якому випало працювати у Відні, через М. Матчака мав зв'язок із львівською групою Січових стрільців, знав про справи, пов'язані з УВО, а після приїзду влітку 1921 р. до Львова перейняв керівництво над Начальною командою УВО. Далі А. Мельник зазначив: «Хоч я був листовно в постійному зв'язку з полк. Є. Коновальцем аж до часу мого повороту до краю, восени 1922 р., не можу нічого конкретного сказати про склад тодішньої Начальної Команди, бо це на жаль затерлося в мій пам'яті. Але, мабуть, не відбіжу правди, коли на підставі того, що застав я по повероті до краю, і деяких припущень поставлю твердження, що М[атчак] був адъютантом полк. Є. Коновальця, Г[натевич] — начальником штабу, М. Саєвич — бойовим референтом, а Д. Паліїв — політичним референтом. Я. Чиж був змушений по атентаті Федака втікати за кордон. Він був кілька місяців у Відні, потім переїхав до Праги й в 1922 р. виїхав до Америки як відпоручник УВО. В. Кучабський по звільненню з тюрми, на ділі не брав видатнішої участі в УВО в цих роках. Причасні ще були до діяльності Начальної Команди УВО Ц[елевич], О. Коберський і О. Навроцький, але чогось конкретного про їх тодішні завдання не можу сказати; мабуть виконували вони особливі доручення, а поза тим були дорадниками»¹³⁵.

У варшавському акті обвинувачення С. Бандери і товаришів сказано: «Арештування Федака і виявлення сітки змовників на якийсь час спаралізувало діяльність УВО. Одночасно на чолу руху конспіраційного висунувся свіжо прибулий до краю полк. Євген Коновалець, бувший командувач Січових Стрільців на Україні. Коновалець, мимо нехоті Петрушевича, зміг у короткому часі здобути собі довір'я давних військовиків Галицької Армії, і через одруження з дочкою згаданого адвоката Федака дістати доступ до політичних кіл в краю. Піднесений на становище Головного Коменданта УВО — на якому залишився безперервно по нинішній день — Коновалець перетворив Організацію на взір військових формацій, з ієрархічним керівництвом одноособовим округ і відділів [...]».¹³⁶

Про довіру до Є. Коновальця в УВО свідчить уже те, що йому запропонували керувати нею. 20 липня 1921 р. Є. Коновалець приїхав

до Львова¹³⁷; для того, щоб перебрати обов'язки провідника Організації, йому потрібен був деякий час — півтора—два місяці. Якщо взяти до уваги згадку З. Книша про реорганізацію в серпні 1921 р., пов'язану зі створенням Начальної команди, то часу знадобилося ще менше — близько місяця. Але навіть якщо Є. Коновалець висунув свою кандидатуру на посаду голови УВО в зв'язку з арештом або еміграцією майже всіх членів провідного активу Організації, то це також свідчило про його високий авторитет серед військовиків і галицького політикуму. Навряд чи він мав би такий авторитет, якби марнував свій час на безплідні проекти в колі української еміграції, не підтримуючи контактів із краєм і не беручи участі у справах, пов'язаних із творенням УВО. Навіть спротив прихильників уряду ЗУНР, від якого спочатку фінансово залежала УВО, не зміг завдати Є. Коновальцеві очолити і реформувати цю підпільну структуру. Отже, можемо дійти висновку, що Є. Коновалець, як і багато інших стрілецьких старшин, був причетний до процесу формування УВО, а завдяки особистим якостям став найкращим кандидатом у її лідери.

* * *

УВО була військовою організацією з чітко вираженою ієрархічною структурою, попри деякі елементи колегіальності, які можна спостерегти на початку її існування. Керувала нею Начальна колегія з п'яти осіб, яку після приходу Є. Коновальця до керма було реорганізовано в Начальну команду УВО*. За матеріалами П. Мірчука, навесні 1921 р. Є. Коновалець скликав таємні сходи близько 100 колишніх старшин і обґрунтував їм потребу нової підпільної організації, яка стала б на націоналістичні позиції і революційними методами змагала до визволення українського народу. Особливо наголошував він на організаційній і виховній роботі. На цій нараді ЗУЗ було поділено на 4 округи («корпуси»); всією діяльністю УВО мала керувати Начальна команда. Ядро членства Організації мали скласти випробувані старшини і стрільці українських армій, а подальше контрольоване поповнення кадрів повинно було відбуватися завдяки молодшому поколінню. На цій

¹³⁷ Мартинець В. Українське підпілля... — С. 35; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 45.

* У деяких джерелах — Верховна команда.

¹³⁵ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 32–33.

¹³⁶ Варшавський акт обвинувачення... — С. 74.

нараді до складу Начальної команди обрали: начальником штабу — сот. Б. Гнатевича, бойовим референтом — М. Саєвича, політичним референтом — Д. Палієва, референтом розвідки — О. Думіна, членами — Ярослава Індишевського, проф. Ю. Полянського, полк. Р. Сушка, В. Кучабського, О. Коберського, О. Навроцького, М. Матчака, П. Баковича, Я. Чижа. У 1922—1924 рр., після повернення з-за кордону, до керівного органу УВО ввійшли сотн. Ю. Головінський, полк. А. Мельник, а також В. Целевич, В. Бемко, Я. Селезінка, І. Рев'юк та Павло Меркун¹³⁸. Однак дехто з дослідників вважає, що реорганізація Начальної колегії в Начальну команду відбулася пізніше — у серпні 1921 р. чи навіть після замаху С. Федака 25 вересня 1921 р.¹³⁹. За відомостями З. Книша, влітку 1921 р. до Львова приїхав Є. Коновалець і, очоливши УВО, провів у серпні реорганізацію органу; до його складу були введені Д. Палієв, Б. Гнатевич, В. Кучабський. Після арештів у справі замаху на Ю. Пілсудського проведено третю реорганізацію Начальної команди УВО, до неї ввійшли Є. Коновалець, А. Мельник, П. Бакович, О. Навроцький, М. Саєвич, Д. Герчанівський, В. Целевич. У такому складі Начальна Команда проіснувала аж до масових арештів у справі М. Дзіковського¹⁴⁰. А. Кентій стверджує, що Начальну колегію реорганізовано після приїзду Є. Коновальця до Галичини в липні 1921 р., а начальником штабу УВО було призначено полк. Ю. Отмарштайна (залишався на посаді до 2 травня 1922)¹⁴¹. Так само літом 1921 р. датують реорганізацію керівного органу А. Мельник¹⁴² і О. Навроцький, зазначаючи, що їй передував приїзд Є. Коновальця до Львова¹⁴³.

Начальна Команда складалася з референтур — функційних підрозділів, які опікувалися відповідними ділянками роботи. Це були організаційна, військова (бойова), політична (пропаганда), розвідувальна та фінансова референтури. Окрім референтур у структурі Начальної Команди існували посади зв'язкових

¹³⁸ Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 21–22.

¹³⁹ Книш З. Начальна Команда УВО... — С. 89–93; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 16–17.

¹⁴⁰ Там само — С. 89–93.

¹⁴¹ Кентій А. Українська Військова Організація... — С. 18–20; Федина В. Вбивство полковника Ю. Отмарштайна... — С. 215.

¹⁴² Мартинець В. Українське підпілля. — С. 32–33.

¹⁴³ Навроцький О. Початки УВО у Львові. — С. 33–36, 47.

з округами¹⁴⁴. Важливим джерелом для вивчення персонального складу Начальної команди УВО станом на осінь 1922 р. є матеріали кримінальної справи М. Дзіковського, який виконував обов'язки старшини для спеціальних доручень. Його заарештували у зв'язку з убивством відомого угодовця Сидора Твердохліба, яке сталося 15 жовтня 1922 р. Поліція, скориставшись зізнаннями члена УВО А. Заліска, змогла отримати свідчення від М. Дзіковського, із яких випливало, що Начальна команда складалася з начального коменданта Є. Коновальця, його заступника і військового референта П. Баковича, політичного референта В. Целевича, організаційного референта О. Навроцького — 'Юна', бойового референта М. Саєвича; зв'язківцями між Начальною колегією УВО і комендантами окремих округ були спочатку Степан Терлецький — 'Циган' ('Милан'), а потім Д. Герчанівський — 'Стрілець'¹⁴⁵. Аналогічний склад Начальної команди знаходимо в публікації «Сурми», тільки Є. Коновальця тут названо військовим референтом, а П. Баковича — заступником військового референта¹⁴⁶. На шпальти «Сурми» ця інформація потрапила з польської преси, яка, своєю чергою, одержала її від органів безпеки. Доказом цього є те, що такий список містився у Внеску про початок слідства проти УВО, який вийшов друком у серпні 1920 р., тобто двома місяцями раніше¹⁴⁷. Розвідувальну референтуру УВО спочатку очолював Я. Чиж, а згодом — сот. М. Колтуняк. Навесні 1922 р. його заступив сот. О. Думін¹⁴⁸. У структурі Начальної колегії (команди) УВО був добре законспірований скарбник (фінансовий референт). Спочатку ці обов'язки виконував шеф нелегального зв'язку ССО та розпорядник Стрілецького фонду М. Матчак, а з осені 1922 р. — військовий аташе ЗУНР у ЧСР сот. І. Рудницький¹⁴⁹. Фінансова референтура Начальної колегії (команди) УВО могла діяти під прикриттям якої-небудь

¹⁴⁴ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 109–110; Сурма. — 1930. — Ч. 10. — С. 9; Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб... — С. 97; Сідак В. Національні спецслужби... — С. 227.

¹⁴⁵ ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 3105. — Арк. 111; Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 110, 119, 148, 149.

¹⁴⁶ Сурма. — 1930. — Ч. 10. — С. 9.

¹⁴⁷ ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 8.

¹⁴⁸ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб... — С. 96.

¹⁴⁹ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 37 зв.; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 33.

іншої організації. Принаймні є інформація, що для фінансування діяльності УВО було створено Український бойовий комітет під керівництвом М. Матчака. Цей комітет мав свої осередки в Краю й на еміграції. Гроші для УВО також збирала Федерація українців у ЗДА* (д-р М. Цеглинський)¹⁵⁰. Ці структури були своєрідними автономними підрозділами УВО.

На нижчих щаблях організаційна структура виглядала так: області — округи — повіти — райони — низові осередки (зокрема «п'ятки» і «трійки») та довірені особи УВО. Зауважимо, що деякі елементи організаційної структури (області, райони, «трійки») з'явилися пізніше, в процесі розвитку організаційної мережі¹⁵¹. М. Дзиковський власноруч накреслив для слідчих графічну схему організаційної будови УВО. Згідно з цією схемою, восени 1922 р. організаційна мережа УВО в Галичині підпорядковувалася Начальній команді і була поділена на 15 округ на чолі з окружними комендантами, яким підпорядковувалася відповідна кількість повітів, котрі очолювали повітові коменданти, а тим підлягали команди судових повітів і районні команди, що охоплювали по декілька громад¹⁵². І. Васюта стверджує, що наказ за № 1 та інструкція до нього встановлювали схему організаційної структури УВО. Начальній колегії підпорядковувалися шість окружних колегій, які керували Львівською, Перемиською, Стрийською, Станіславською, Тернопільською та Сокальською округами. Організаційну роботу в повітах вели повітові колегії, які створювали місцеві боївки-«п'ятки» (рої)¹⁵³. На думку Р. Висоцького, така структура УВО була встановлена відповідно до розпорядження Начальної колегії у серпні

* *Злучені Держави Америки — США.*

¹⁵⁰ *Мартинець В. Українське підпілля. — С. 33; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 34.*

¹⁵¹ *Варшавський акт обвинувачення... — С. 74; ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 889. — Арк. 51 зв.; Спр. 3105. — Арк. 111; Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 20, 107–108, 110, 118, 119, 148, 149, 193, 199; ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 2–3, 8; Сурма. — 1930. — Ч. 10. — С. 9–10; Gazeta Codzienna. — 1921. — 1 grudnia // ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 889. — Арк. 31 зв.; Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 118–119; Веденєв Д. Спеціальні підрозділи... — С. 143; Веденєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб... — С. 96; Дарованець О. Експропріаційна діяльність... — С. 206; Книш З. Власним руслом. — С. 20–21; Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 64; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 43, 45–46.*

¹⁵² *ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 24, 148.*

¹⁵³ *Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 118–119.*

1920 р. Згодом було створено обласні команди у Львові, Станіславові, Перемишлі та Бережанах, які були проміжними ланками між Начальною колегією та окружними колегіями¹⁵⁴. І. Васют також згадав про те, що УВО мала в Західній Україні широко розгалужену конспіративну мережу, в чиєму складі діяли військові підрозділи чотирьох округ. Львівська округа охоплювала територію вздовж залізничної лінії Перемишль—Львів—Тернопіль—Підволочиськ. Вона мала також відділення на Волині та Холмщині. До Стрийської округи належали околиці Дрогобича і Борислава. Компетенція Станіславівської округи поширювалася на терени Станіславова, Коломиї і Чорткова. І, нарешті, до Самбірської округи входило все пограниччя з Чехословаччиною. Цього поділу не дотримувалися точно і межі округ тільки приблизно окреслювали територію діяльності УВО¹⁵⁵.

Аналіз версій І. Васюти та Р. Висоцького свідчить, що першоджерелом для них були насамперед документи польських органів безпеки, зокрема Внесок про початок слідства проти УВО. Згідно з цим документом, початково структура УВО виглядала так: Начальна колегія — 6 округ — повіти — місцеві боївки. Згодом отримано відомості, що, окрім окружних команд, існували надрядні обласні команди (у Львові, Перемишлі, Станіславові та Бережанах). З обласних комендантів були відомі д-р Бемко в Бережанах і Володимир Зубрицький у Перемишлі¹⁵⁶.

Те саме джерело має інформація з польських газет. Зокрема, у грудні 1921 р. львівська «Газета Подзенна» повідомляла, що з утаємничених українських джерел відомо: на території Східної Галичини існують 6 військових округ української підпільної організації: Львів (Львів-місто; повіти Львів, Городок Ягеллонський, Рудка, Жидачів, Рогатин, Перемишляни, Бібка і Жовква), Перемишль (Перемишль-місто; повіти Перемишль, Добромиль, Ліско, Мостиська, Яворів, Цішанів /Чесанів/, Ярослав), Стрий (Стрий-місто; повіти Стрий, Долина, Сколе, Калущ, Дрогобич, Самбір, Старий Самбір, Турка), Станіславів (Станіславів-місто; повіти Станіславів, Богородчани, Надвірна, Косів, Коломия, Снятин,

¹⁵⁴ *Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 43.*

¹⁵⁵ *Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 135–136.*

¹⁵⁶ *ААН. — MSW. — Sygn. 1255. — К. 2–3.*

Городенка, Печеніжин, Заліщики, Тлумач), Тернопіль (Тернопіль-місто; повіти Тернопіль, Бережани, Підгайці, Терехівля, Бучач, Чортків, Збараж, Зборів, Гусятин, Скала), Сокаль (Сокаль-місто; повіти Сокаль, Рава-Руська, Кам'янка-Струмилова, Радехів, Золочів, Броди)¹⁵⁷. 1930 р. «Сурма» помістила передрук із польських газет, у якому зазначено: на чолі організації стоїть Начальна команда, їй підлягає шість військових округ, яким підпорядковуються повітові колегії, а тим — боївки (початково «п'ятки», а від 1922 р. — «трійки»). «Трійка» творить секцію (рій), на чолі якої стоїть ройовий, чотири секції творять чету з чотарем на чолі, чотири чети — сотню, а чотири сотні — курінь. 1922 р. організаційну мережу, яка поширилася також на Волинь, з тактичних міркувань поділено на 15 військових округ¹⁵⁸.

Деякі дослідники вважають, що на початковому етапі діяльності УВО кількість округ була меншою. На думку Д. Веденєєва, західно-українські землі було поділено на 4 округи та мережу «п'ятирок» — найнижчих тактично-конспіративних ланок¹⁵⁹. М. Ковальчук також вважав, що спершу Східну Галичину було поділено на 4 округи, які ділилися на повіти. Оскільки на той час організаційна мережа була порівняно невеликою, управлінська вертикаль мала небагато ланок: «п'ятки» були наступним рівнем після повіту¹⁶⁰. А. Кентій та П. Мірчук також пишуть про 4 округи, причому другий дослідник зазначає, що їх було створено навесні 1921 р.¹⁶¹. На нашу думку, насправді тут ідеться про згадані у Внеску про початок слідства проти УВО обласні команди, а плутанина виникла через те, що терміни «округа» й «область» чітко не розрізняли. Округ мало бути більше: у джерелах та в історіографії є відомості про 6—15 таких територіальних одиниць. Згідно з інформацією З. Книша, у серпні 1921 р. після нового поділу УВО утворено 10 округ — Львів-місто, Львів-повіт*, Бережанська, Чортківська, Коломийська, Перемиська, Самбірська, Станіславська, Стрийська, Тернопільська. Згодом

¹⁵⁷ *Gazeta Codzienna*. — 1921. — 1 грудня // ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 889. — Арк. 31 зв.

¹⁵⁸ *Сурма*. — 1930. — Ч. 10 (37) (жовтень). — С. 9–10.

¹⁵⁹ Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи... — С. 143.

¹⁶⁰ Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 64.

¹⁶¹ Кентій А. Українська Військова Організація... — С. 21.

* Львів-округа.

створено ще 3 округи¹⁶². Згідно з повідомленням польських органів безпеки, після замаху С. Федака край було поділено на 9 округ (існування Чортківської та Самбірської округ тут не підтверджено, натомість названо Дрогобицько-Бориславську округу). До їх складу входили по кілька повітів на чолі з повітовими комендантами, яким підпорядковувалися райони, що ними керували районні коменданти. За той час мережа УВО найкраще розвинулася на терені Перемиської округи, а найслабше — на терені Станіславської¹⁶³. А. Кентій, Д. Веденєєв та Г. Биструхін вказали, що 1922 р. мережа УВО складалася з 13 округ¹⁶⁴. Цю цифру наводить також З. Книш, щоправда вона стосується лише організаційної мережі у Східній Галичині за часів комендантства А. Мельника (1923)¹⁶⁵. Нові округи УВО в 1921—1922 рр. виникали внаслідок поділу старих, таким чином намагалися полегшити керування мережею, яка розросталася, і посилити конспірацію. Зокрема, Сокальський повіт відійшов від Львівської округи до новоствореної 12-ї Сокальської. До 11-ї Любачівської округи, яку очолив сот. Ю. Головінський, увійшли Рава-Руський, Любачівський та Чесанівський повіти, а до 13-ї Золочівської — Золочівський та Бродівський¹⁶⁶. Максимальна кількість округ УВО — 15. Цю цифру зафіксовано в документах польських органів безпеки й у пресі, а її джерело — зізнання М. Дзіковського¹⁶⁷. За матеріалами його кримінальної справи, даними З. Книша та деякими іншими джерелами можна встановити назви всіх 15 округ: Львів-місто, Львів-округа, Стрийська, Перемиська, Сокальська, Любачівська (Рава-Руська), Кам'янська, Золочівська, Бережанська, Тернопільська, Чортківська, Станіславська, Коломийська (Покутська), Самбірська, Волинська¹⁶⁸. Ті ж таки джерела дають змогу встановити осіб, які входили до складу окружних команд упродовж 1921—1924 рр.: Львів-місто — комендант д-р Володимир

¹⁶² Книш З. *Власним руслom*. — С. 20–21; Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów*... — S. 45.

¹⁶³ Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów*... — S. 44–45.

¹⁶⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. *Меч і тризуб*... — С. 97; Кентій А. *Українська Військова Організація*... — С. 21.

¹⁶⁵ Книш З. *Власним руслom*. — С. 51–52.

¹⁶⁶ Там само. — С. 20–21.

¹⁶⁷ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 24, 118, 119, 148, 248; *Сурма*. — 1930. — Ч. 10 (37) (жовтень). — С. 9–10.

¹⁶⁸ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 107–108, 118, 148; Книш З. *Власним руслom*. — С. 20–21; Коновалець Є. *Я б'ю в дзвін*... — С. 227.

Кузик; Львів-округа — коменданти сот. Петро Петрик (згодом — заступник коменданта) й сот. Степан Магалаєс; Перемиської — коменданти проф. В. Зубрицький (1921—1922), сот. Є. Зиблікевич (1922—1925, з перервами), проф. Демчук, бойовий референт Степан Гера (1922); Самбірської — коменданти Олександр Сандович та адвокат Степан Кіцула; Стрийської — коменданти підхор. Лонгин Лотоцький (1921—1922)*, д-р Антон Дорош та отаман Котович, бойові референти М. Бігун і Антон Стефанишин — ‘Вартовий’, члени сотник УСС Баган, чет. Осецький, Е. Козак, М. Стефанів; Коломийської — коменданти сот. Николин (1922), сот. І. Рев’юк — ‘Бартович’*** та Іван Надворський; Станіславської — коменданти отаман Юліан Шепарович, Іван Голембійовський, сот. Ф. Борис (1922 р. — бойовий референт), Ілля Феношин; Чортківської — коменданти адвокат Іван Електорович; Тернопільської — коменданти адвокат Д. Ладика***; Бережанської — коменданти сот. В. Бемко, референти О. Сенік та Стефанишин; Кам’янської — бойовий референт Петро Сайкевич; Сокальської — коменданти д-р Василь Кіцула; Любачівської — коменданти пор. М. Дзіковський (1922), Іван Козій (1922—?), сот. Ю. Головінський; Волинської — коменданти М. Лучкевич. Окрім цього, до складу окремих окружних команд УВО належали Остап Павлів, Богдан Гарасимович, Іван Кульчицький, Лев Литвин, д-р Іван Лазор, Ф. Яцура, Іван Полюга, М. Хархаліс, Степан Глушко, Андрій Ней, проф. Малицький, Боднар, Чумак, Тарнавський¹⁶⁹.

Загальну кількість організаційних повітів встановити важче. На підставі публікації у виданні «Газета Цодзенна» можна припустити, що на кінець 1921 р. в Галичині існувало 55 організаційних повітів УВО; натомість Д. Веденєєв, Г. Биструхін та Р. Висоцький, покликаючись на З. Книша, стверджують, що 1922 р. їхня кількість сягнула 58. Очевидно, це помилка: в оригіналі зазначено, що було 58 окружних та повітових комендантів, тобто без 13 окружних залишається 45 по-

вітових комендантів¹⁷⁰. Однак щоб визначити точну кількість організаційних повітів УВО, можна орієнтуватися на кількість адміністративних повітів, бо навіть там, де ще не було організаційної мережі, мали діяти активісти, які закладали її фундамент. Про керівні кадри УВО на рівні повіту знаємо набагато менше, — головню через сувору конспірацію в лавах УВО. Зокрема відомо, що Михайло Ценський* та М. Дзіковський були комендантами Чесанівського повіту, Олекса Яворський — комендантом Підгаєцького повіту, В. Горбовий — Долинського повіту, хор. Юліан Купчинський — його заступником, хор. Осип Бойдуник — організаційним референтом, хор. А. Стефанишин — бойовим референтом, Володимир Мацевич — розвідувальним референтом Долинського повіту, Л. Лотоцький — комендантом УВО в м. Стрию, Богдан Нижанківський — його заступником, а М. Бігун — комендантом усіх сільських боївків Стрийщини¹⁷¹.

Р. Висоцький, покликаючись на документи МВС Польщі, зазначив, що окружні й повітові колегії (команди) склалися з організаційної, бойової, політичної референтур та референтури пропаганди¹⁷². На підставі матеріалів із фонду Львівського воєводського управління І. Васюта дійшов висновку, що у складі кожної окружної та повітової колегії було по чотири особи, котрі колективно вирішували всі питання, пов’язані з воєнно-політичними справами, готували накази, інструкції та розпорядження і контролювали їхнє виконання. У колегіях працювали референти з воєнно-організаційних та інформаційних (розвідка й пропаганда) питань, а також ад’ютант, який вів кадрові справи і підтримував зв’язки з сусідніми та вищими колегіями; фінансами займався скарбник¹⁷³. М. Дзіковський зазначав, що в окружних і повітових командах УВО були бойові та небойові коменданти. Бойові займалися організацією саботажів та іншими видами бойової діяльності, а небойові готували кадри та організаційну структуру на випадок політичних змін

¹⁷⁰ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб... — С. 97; Книш З. Власним руслом. — С. 51–52; Книш З. Начальна команда УВО у Львові... — С. 92; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 46.

* Організатор підпілля УВО на Чесанівщині.

¹⁷¹ ЦДДА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 3104. — Арк. 108; Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 20, 109, 212; Борис М. З історії національно-визвольного руху на Долиниці. — С. 7–8; Книш З. На життя і смерть... — С. 169–171.

¹⁷² Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów... — S. 44.

¹⁷³ Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 118.

* Зашифрований у В. Мартинця криптонімом Л.

** У джерелах та історіографії цю людину називають то Іваном, то Осипом. Можливо, він мав два імені.

*** У З. Книша — Микола.

¹⁶⁹ ЦДДА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 20, 21, 107–108, 119, 148, 149, 193; ААН. — MSW. — Сурн. 1255. — К. 8; Сурма. — 1930. — Ч. 10. — С. 9; Розповідь Теофіла Ольшанського. — С. 46; Верига В. Втрати ОУН... — С. 181; Книш З. Власним руслом. — С. 20–21; Мартинець В. Українське підпілля. — С. 40, 43.

у краю¹⁷⁴. М. Бігун свідчить, що в структурі Стрийської окружної команди в 1921—1922 рр. існували такі референтури (відділи): організаційна, бойова, пропаганди, зв'язку з тереном, революційний суд. Бойова референтура поділялася на підвідділи саботажів та бойової розвідки¹⁷⁵. Аналіз джерел¹⁷⁶ та історіографії¹⁷⁷ доводить, що до складу окружних і повітових команд входили комендант, організаційний, бойовий (військовий, воєнно-організаційний) та розвідувальний референти, які опікувалися найважливішими ділянками організаційної роботи. Цілком вірогідно, що в окружних і повітових колегіях (командах) існувала політична референтура, адже вона мала забезпечувати зв'язки з українськими політичними середовищами на місцевому рівні та опікуватися пропагандою засадничих ідей УВО. Загалом структура колегій (команд) на нижчих рівнях організаційної піраміди будувалася на зразок структури Начальної колегії (команди), хоча могли бути й деякі відмінності. Найчастіше такі відмінності виявлялися в повітах, де організаційна мережа була слабше розвинута. Окружні колегії (команди) було легше укомплектувати через порівняно великі розміри округ, натомість у деяких організаційних повітах УВО, особливо новостворених, кадрів бракувало, тому одна людина могла займати кілька посад.

Районові команди зазвичай створювали там, де вже була досить розвинута організаційна мережа, хоча маємо свідчення, що Чесанівський повіт був відразу розбитий на райони¹⁷⁸. Склад таких керівних ланок залежав від різних обставин, зокрема від кадрових можливостей місцевих осередків; однак безсумнівно, що в районних командах існували пости коменданта, організаційного та бойового референтів. Про персональний склад керівництва УВО на рівні районів відомо ще менше, ніж про повітову ланку. Маємо інформацію лише про те, що комендантом Тростянецького району був Прокіп Матійців¹⁷⁹.

Командам різних рівнів підлягали окружні, повітові, районні, сільські боївки, осередки, які виконували інші функції (наприклад пропагандивні), а також поодинокі члени, які виконували спеціальні доручення. Про окружні боївки згадано в копії інструкції УВО, яка зберігається в матеріалах кримінальної справи М. Дзиковського. Е. Козак, покликаючись на М. Бігуна, твердив, що восени 1922 р. комендантом боївки у Стрию був Л. Лотоцький. Ця боївка нараховувала близько 20 осіб. Поліція також знала про існування сільських боївок у Стрийському повіті, зокрема в Конюхові (11 осіб) та Лукавиці (7 осіб; комендант Олекса Ріпак). 14 осіб зі складу цих осередків було заарештовано 5—7 жовтня 1922 р.¹⁸⁰ М. Селешко згадував, що на Долинщині поряд із повітовою боївкою, котра стала організаційним ядром, було створено мережу сільських боївок, які в деяких національно свідомих селах сягали двох-трьох десятків осіб¹⁸¹. Член УВО Ф. Яцура свідчить, що на початках робота низових осередків Організації була погано законспірована¹⁸², тому згодом, щоб посилити конспірацію, їх було поділено на «п'ятки», а з 1922 р. — на «трійки».

Окрім керівних ланок і осередків УВО, які формувалися за територіальним принципом, існували структури, створювані для виконання особливих завдань. М. Селешко твердив, що повітовому коменданту УВО Долинщини підпорядковувалась окрема мережа, яка обслуговувала нелегальні переправи через Карпати і не була пов'язана з бойовиками з основної мережі¹⁸³.

Чисельність УВО дедалі зростала. Д. Веденєєв стверджує, що навесні 1921 р. вона об'єднувала не менше ніж 100 підпільників, а за словами І. Васюти, 1922 р. чисельність УВО сягнула майже 2 000 осіб¹⁸⁴. Перша цифра, очевидно, виведена з кількості учасників наради українських військовиків навесні 1921 р., а друга ґрунтується на матеріалах Львівського воєводського управління. Кількісне розростання УВО супроводжувалося ліквідацією територіальних

¹⁷⁴ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 24.

¹⁷⁵ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 43.

¹⁷⁶ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 20, 24, 107–108, 110, 148.

¹⁷⁷ Книш З. Власним руслом. — С. 20–21, 25; Книш З. На життя і смерть... — С. 169–170, 175; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 30.

¹⁷⁸ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 199.

¹⁷⁹ Книш З. На життя і смерть... — С. 171–172.

¹⁸⁰ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 7зв., 112, 118, 212; Спр. 53. — Арк. 9–10, 104–106.

¹⁸¹ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 45.

¹⁸² Розповідь інж. Федора Яцури... — С. 22; Штокало В. Діяльність Краєвої команди УВО... — С. 309.

¹⁸³ Мартинець В. Українське підпілля. — С. 45.

¹⁸⁴ Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 135; Веденєєв Д. Зародження спеціальних служб... — С. 58; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 21.

прогалин в організаційній мережі, насамперед у Галичині. Зокрема, О. Дращньовський організував осередок УВО в Чортківській гімназії «Рідної Школи» ім. Маркіяна Шашкевича¹⁸⁵. С. Романів у спогадах зазначає, що ініціатором та організатором УВО в Сокальщині був колишній старшина УГА М. Мельничук, який мешкав у Винниках біля Белза. На початку 1920-х рр. він створив керівне ядро УВО на Сокальщині, до якого належали ветерани УГА Володимир Кохан (Тудорковичі), Володимир Матвіяс (Яструбичі), Кость Мигаль (Себечів)¹⁸⁶. 1922 р. членом УВО став Михайло Колодзінський із Поточиськ Городенківського повіту, відомий згодом як один із провідних членів ОУН¹⁸⁷. Із протоколу допиту А. Заліска від 16 жовтня 1922 р. довідуємося, що на теренах Чесанівщини та Любачівщини підпілля УВО існувало від 1921 р. Його членами названо Івана Кравса*, Михайла Садового та Юрія Лашкевича з Любачева; Едварда Гронського з Коровиці**; І. Дуду, М. Ценського¹⁸⁸. За матеріалами поліції, боївки УВО існували в Сихові й Комарові, а керували ними, відповідно, Василь Атаманчук та Іван Кащій¹⁸⁹. Серед видатних членів УВО Перемиської округи початку 1920-х рр. були Є. Зиблікевич, М. Ковалисько, Василь Нагайський, П. Генгала, А. Федина, Дмитро Микита, Тома Кулик¹⁹⁰.

Інформації про низові осередки УВО, які існували в 1920—1922 рр., дуже мало. Це передусім наслідок конспіративних заходів Організації та загибелі багатьох її членів. Тож для аналізу стану організаційної мережі доводиться покладатися на повідомлення у поліційних звітах та пресі про «зовнішні виступи» (терористичні й саботажні акти, розповсюдження листівок тощо), насамперед здійснені в рамках масових саботажних акцій. Деякі з них мали стихійний характер, інші були справою рук комуністичних боївок (Комуністична партія Східної Галичини /опозиційна/ налічувала тоді близько 500 членів) та повстанських загонів, які виникли внаслідок таємної домовленості між представниками урядів УСРР та ЗУНР

¹⁸⁵ Дращньовський О. Спогади про Чортківську гімназію... — С. 108.

¹⁸⁶ Романів С. Революційна Сокальщина... — С. 108–109.

¹⁸⁷ Верига В. Втрати ОУН... — С. 23.

* Крауса.

** Krowica.

¹⁸⁸ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 198–199.

¹⁸⁹ Там само — Арк. 220.

¹⁹⁰ Качмар В., Савчак В. Громадське й політичне життя в Перемишлі... — С. 166.

і були споряджені Закордотом¹⁹¹. Однак більшість виступів проти польського окупаційного режиму здійснили за наказом уряду ЗУНР та власних організаційних зверхників члени та симпатички УВО, і це дало підстави польським органам безпеки вважати Організацію винною в терористично-саботажній акції 1922 р.¹⁹² Географія та характер зареєстрованих виступів може свідчити про наявність активних сільських, повітових або окружних боївок УВО. Аналіз матеріалів за травень—вересень 1922 р., які зібрав В. Мартинець та П. Мірчук, показує, що найсильніше акція розвинулася у Перемиському, Стрийському, Львівському, Яворівському та Рава-Руському повітах; доволі масштабні акції відбувались у Жовківському, Сокальському, Кам'янка-Струмилівському, Бібречькому, Бережанському, Станіславівському, Печеніжинському, Терехівському та Гусятинському повітах. У вказаний період не зареєстровано саботажних і терористичних актів у Сяноцькому, Ярославському, Самбірському, Старосамбірському, Глумацькому, Богородчанському, Косівському, Надвірнянському, Бродівському, Збаразькому та Зборівському повітах¹⁹³. Відсутність «зовнішніх виступів» у регіоні вказує на те, що організаційної мережі там або не було взагалі або ж вона була слабкою, — небезпека загальмувати подальшу її розбудову через репресії окупаційного режиму стримувала підпілляників від активних дій. Отже, ґрунтуючись на цих відомостях, можна припустити, що в 1921—1922 рр. найслабше була розбудована мережа УВО в Самбірській та Золочівській округах, а також на периферії Станіславівської, Коломийської, Тернопільської та Чортківської округ.

Про існування мережі УВО на Волині свідчать матеріали кримінальної справи М. Дзіковського. Серед окружних комендантів УВО він згадав коменданта Волинської округи М. Лучкевича¹⁹⁴. Одним із найстарших членів УВО та ОУН на Волині був організатор Пласту в Володимирі-Волинському Арсеній Річинський, який жив там у 1922—1939 рр.¹⁹⁵. Від 1921 р. в м. Ковелі мешкав

¹⁹¹ Васюта І. Політична історія Західної України... — С. 132–138.

¹⁹² ЦДІА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 968. — Арк. 140.

¹⁹³ Мартинець В. Українське підпілля... — С. 46–48; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 28–29.

¹⁹⁴ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 148.

¹⁹⁵ Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога... — С. 87.

адвокат С. Підгірський — колишній член Центральної Ради, голова Української партії національної роботи (1924—1925), який був переконаним українським націоналістом¹⁹⁶. Непряме свідчення причетності С. Підгірського до УВО — його належність до законспірованої «старшої» («паралельної») мережі ОУН, яка складалася з давніх «увістів», котрі посіли поважні місця у легальному житті українського суспільства: в економіці, освіті тощо. На допиті в НКГБ М. Курах стверджував, що 1940 р. С. Підгірський став заступником провідника Волинської області ОУН у «старшій» мережі ОУН¹⁹⁷. Очевидно, якийсь осередок УВО існував і в Луцьку. У протоколі допиту одного з чільних діячів ОУН на Волині І. Скоп'юка від 7 січня 1941 р. згадано, що він брав участь у розповсюдженні антипольських листівок ще 1922 р.¹⁹⁸. Беручи до уваги подальшу роль І. Скоп'юка в українському визвольному русі, можна припустити, що виготовила ці листівки УВО. Також є відомості про те, що на початку 1920-х рр. у с. Городок Рівненського району було створено осередок УВО (згодом його «успадкувала» ОУН), який існував аж до «провалу» в 1940 р. Ініціаторами і активними учасниками цього гуртка були брати Феодосій (провідник), Терентій та Іван Ткачі¹⁹⁹. Письменник У. Самчук згадував, що на початку 1920-х рр. у Крем'янецькій українській гімназії діяла бойова група УВО (зокрема її членами були У. Самчук та Антін Гакен), яка організаційно нікому не підпорядковувалась²⁰⁰. Імовірно це була одна з ідейно споріднених з УВО нелегальних молодіжних груп. Отож, маємо визнати, що в 1921—1922 рр. потужної мережі УВО на Волині не було. Найімовірніше, це пов'язано з потужним впливом комуністичних ідей. За свідченням Д. Шумука, «скоммунізувався» навіть окружний комендант УВО Волині М. Лучкевич, який діяв на Ковельщині²⁰¹. Крім того, тут бракувало доброго керівництва й кадрового кістяка, такого як старшини та вояків КСС і УГА, а також потужного прошарку ідейно свідомої еліти, яка б

¹⁹⁶ Гікавий М. *Мої зустрічі*. — С. 23; Дарованець О. *Самійло Підгірський...* — С. 184–186.

¹⁹⁷ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 70зв.

¹⁹⁸ АУСБ ВО. — Спр. 6824 фп. — Т. 1. — Арк. 35 зв.; Кучерена М. «Тасмний борець». — С. 302.

¹⁹⁹ Богуцький О. *Історія Горолицької організації УВО...* — С. 5.

²⁰⁰ Самчук У. *На коні вороному*. — С. 282.

²⁰¹ Шумук Д. *Пережите й передумане*. — С. 20.

залучала населення Волині до організованого національно-політичного життя.

Очевидно, зародки організаційної мережі УВО були й на Холмщині. Принаймні відомо, що до провідних діячів УВО, які в березні 1923 р. брали участь у конференції в Оліві, належав інж. П. Меркун. Він був уповноваженим УВО на Холмщині, співпрацював у бойовій референтурі з сот. Ю. Головінським, але за часів комендантства Я. Индишевського мусив емігрувати за кордон; після повернення він уже не був учасником Організації²⁰². Інших згадок про УВО на теренах Холмщини на початку 1920-х рр. ми не маємо.

Щодо мережі УВО на Буковині, то В. Шипинський у праці «Український націоналізм на Буковині» вказує, що невідомо, чи український резистанс тут мав зв'язки з УВО²⁰³. До тієї самої думки схиляє М. Мандрик у спеціальній праці, присвяченій націоналістичному рухові 1920-х—1930-х рр. на Північній Буковині²⁰⁴. Однак, за зізнаннями М. Дзіковського, УВО таки мала відділи в цьому регіоні²⁰⁵. Щоправда інших відомостей, які б підтвердили цю тезу, не виявлено. У В. Мартинця є згадка про канали зв'язку з Буковиною, але вона стосується кінця 1920-х рр.²⁰⁶. Отже, можна припустити, що підпілля УВО на Буковині діяло ще на початку 1920-х рр., але було нечисленим, ретельно законспірованим і, ймовірно, оформленим в окрему організаційну одиницю, підпорядковану або безпосередньо Начальній команді УВО, або одному з територіально суміжних підрозділів.

Окрім українських земель, які перебували у складі Польщі та Румунії, організаційна мережа УВО розвивалася на теренах інших держав. Дуже важливою її частиною стала згадана вище експозитура УВО в ЧСР. Нею керувала колегія у такому складі: голова і фінансовий референт — Михайло Федик, організаційний референт — П. Меркун, референт преси і особливих доручень — Мирон Коновалець, а також О. Мельникович. Важливими завданнями цієї експозитури було підтримувати зв'язок і транспортувати матеріали, необхідні для УВО, збирати кошти для Організації та легалізувати її членів, які мусили рятуватися від польських

²⁰² Книш З. *З таємних документів...* — С. 39–40.

²⁰³ Шипинський В. *Український націоналізм на Буковині...* — С. 215.

²⁰⁴ Мандрик М. *Український націоналістичний рух...* — С. 86–97.

²⁰⁵ ЦДІА України у Львові. — Ф. 371. — Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 24.

²⁰⁶ Мартинець В. *Українське підпілля*. — С. 280.

репресій у Галичині. Створено хімічну лабораторію УВО (4 особи), яка поставила на потік виготовлення вибухових пристроїв. Окрім цього, експозитура на початку 1920-х рр. утримувала дуже важливі прикордонні пункти УВО в Тешині (П. Білий) та Ужгороді (Сметанок, С. Индишевський). Справою постачання зброї до краю видав чот. Мандзій. Наглядав за експозитурою УВО в ЧСР військовий аташе ЗУНР сот. І. Рудницький²⁰⁷. М. Бігун згадував, що в листопаді 1922 р. він прибув до Чехословаччини і за завданням свого безпосереднього зверхника О. Мельниковича налагодив організаційну мережу в Кральному Градці, після чого вишколював членів УВО в Йозефовському таборі²⁰⁸. Л. Макарушка стверджував, що в Празі також були члени УВО, серед яких він відзначив М. Савича та І. Рудницького²⁰⁹. Розвиткові організаційної мережі УВО в ЧСР сприяли кілька чинників: наявність численної української еміграції, зокрема інтернованих старшин і вояків КСС та УГА; перебування у складі ЧСР Закарпаття, де переважало українське населення; ліберальне ставлення чехословацького уряду до українського націоналістичного руху.

Важливою опорою УВО стала її організаційна мережа в Німеччині. Тут Організацію представляв Р. Ярій — член УВО з 1921 р. На його плечі ліг обов'язок постачати зброю та військові матеріали, значну частину яких закупували в німецьких фірм. Невдовзі Р. Ярій зайняв посаду військового референта Закордонної делегації Військової Організації (ЗАДВОР)²¹⁰. ЗАДВОР, яка складалася з членів Начальної команди, що мешкали в Берліні, та з деяких провідних членів УВО, була створена внаслідок їхньої вимушеної (і, як гадалося, тимчасової) еміграції восени 1922 р. і стала одним із основних керівних осередків Організації. Крім того, в 1921—1922 рр. експозитура в Німеччині використовувала традиційно напружені стосунки цієї держави з Польщею, забезпечуючи неофіційну підтримку відповідним напрямом діяльності УВО (налагоджено постачання зброї та вибухових речовин, вишкільну діяльність,

²⁰⁷ *Життя і смерть полковника Коновальця*. — С. 77; *Мартинець В. Українське підпілля*. — С. 55; *Мельникович О. До історії УВО...* — С. 333–334; *Мірчук П. Нарис історії ОУН*. — С. 33, 40.

²⁰⁸ *Мартинець В. Українське підпілля*. — С. 54–55.

²⁰⁹ *Там само* — С. 55.

²¹⁰ *Кучерук О. Рико Ярій...* — С. 39; *Шевчук С. Пора сказати правду...* — С. 222–223.

фінансову підтримку). Зокрема, у грудні 1922 — лютому 1923 рр. у Мюнхені відбувся диверсійно-радіотехнічний вишкіл для членів УВО, в якому взяло участь понад 20 осіб²¹¹.

Важливих осередків УВО у Гданську та Литві в 1921—1922 рр. ще не існувало. Відповідно до спогаду інж. К. Кізіюка, зв'язкового УВО в Гданську з 1922 р., дев'ятиособову експозитуру УВО в цьому місті було створено тільки на зламі 1925/1926 рр.²¹². Точкою відліку в діяльності представництва УВО в Литві можна вважати 1923 р., коли між Є. Коновальцем та прем'єр-міністром Литви Вальдемарасом була досягнута домовленість про співробітництво в галузі обміну розвідінформацією стосовно Польщі та СРСР. Сама ж експозитура УВО в Литві стала повноцінним представництвом у середині 1920-х рр., коли її очолив І. Рев'юк — 'Йонас Бартовічюс' ('Амбасадор', 'Іван Бартович')²¹³. В інших країнах Європи та Америки, окрім Австрії, ознак організаційної мережі УВО в 1920—1922 рр. також не виявлено. Я. Чиж, який після замаху С. Федака опинився як відпоручник УВО в Америці, дуже швидко порвав з цією організацією. Поважна організаційна робота серед колишніх українських вояків у США та Канаді розпочалася в 1924 р., коли було створено Українську стрілецьку громаду, що підтримувала тісні зв'язки з УВО²¹⁴.

УВО намагалася поширити свій вплив також і на схід від Збруча. П. Мірчук твердить, що колишні старшини та вояки КСС невеликими групами (десятками) пробиралися на терени Східної України, щоб організувати підпільні осередки, і що їхня праця, попри значні труднощі, мала успіх²¹⁵. За свідченням М. Кураха (протокол допиту в НКГБ від 14 грудня 1944 р.), ССО у Східній Україні з кінця 1920 р. керував пполк. І. Андрух — 'Богун' ('Федір Іванович Снісарчук'), який підтримував зв'язок із Є. Коновальцем²¹⁶. Після того, як на початку 1921 р. (за іншими джерелами — 1920 р.) під егідою УНР виник Центральний український повстанський комітет (ЦУПКом),

²¹¹ *Мельникович О. До історії УВО...* — С. 335.

²¹² *Мартинець В. Українське підпілля*. — С. 58–60.

²¹³ *Веденєв Д. Спеціальні підрозділи...* — С. 147; *Мандрик М. Український націоналізм...* — С. 124.

²¹⁴ *Мандрик М. Український націоналізм...* — С. 184–185.

²¹⁵ *Мартинець В. Українське підпілля*. — С. 32; *Мірчук П. Нарис історії ОУН*. — С. 202.

²¹⁶ *ЦДАГО України*. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 36 зв. — 37.

що мав виконувати функції координаційного центру українського руху опору на теренах Наддніпрянщини, І. Андрух увійшов до його складу²¹⁷. Миські підпільні групи та окремі повстанські загони, які перебували під орудою ЦУПКому, очевидно, не належали до організаційної мережі УВО, але, за посередництвом своїх «агентів впливу» на зразок І. Андруха, ССО або УВО могли скеровувати діяльність підпільних осередків у потрібне для себе русло. В українській діаспорній історіографії поширена версія, що І. Андрух був Крайовим комендантом УВО на ОСУЗ; П. Мірчук назвав Крайовим комендантом на ОСУЗ ще й сот. М. Опоку (загинув 1922)²¹⁸. У травні — на початку липня 1921 р. органи ЧК провели комплекс оперативних заходів, які завершилися розгромом підпільної мережі ЦУПКому. 28 серпня 1921 р. 39 осіб (за іншими джерелами — 163*), причетних до комітету, зокрема І. Андруха, було розстріляно. Деякі члени ЦУПКому зуміли уникнути арешту і продовжили підпільну роботу²¹⁹. Після розгрому Комітету і арешту І. Андруха, восени 1921 р. УВО закинула в Східну Україну полковника (підполковника) І. Рогульського — ‘Олександра Івановича Марчука’ та його дружину Олександру — ‘Лесю’, які мали відновити зв’язок із рештками підпілля. М. Курах стверджував, що він особисто перекидав І. Рогульського через кордон. Зв’язковими між керівництвом УВО та І. Рогульським була низка осіб, серед них — Олександра Ільченко — ‘Олеся’ та Дмитро Білик — ‘Галицький’²²⁰. В. Сідак у монографії, присвяченій діяльності українських спецслужб у 1917—1921 рр., зазначав: «Для керування роботою УВО в Галичині було створено “Обласний центр”. Цей орган підключився і до розвідувально-диверсійної роботи проти УСРР. Від нього в Україну попрямували десятки груп із завданням легалізації і створення

широкого антирадянського підпілля»²²¹. Однак подекуди траплялися контакти між комуністами та увістами на ґрунті спільної неприязні до польського окупаційного режиму в Західній Україні. За даними ІІ відділу Генерального штабу Війська Польського та відділу інформації Львівського воєводського управління, «організація (УВО. — О. Д.) утримує безпосередній і тісний контакт із Зазбруччям, [...] між Львовом та Кам’янцем-Подільським і Харковом курсують сталі кур’єри»²²².

Підпільники УВО діяли не тільки в Україні. За свідченням М. Кураха, у Москві перебував член Організації Федір Палащук, який працював у Наркомземі СРСР під прізвиськом Конар. За часів УНР він працював у Міністерстві пропаганди, і ще 1920 р. його залишили для підпільної роботи²²³. Цю інформацію частково підтверджують матеріали із заяви до ГПУ* УСРСР акад. Степана Рудницького²²⁴.

Підпільна робота в умовах тоталітарного режиму, який панував в СРСР, вимагала досконалої конспірації, інакше неминучими ставали значні втрати. Доля І. Андруха та багатьох інших підпільників яскравий доказ цього. Найбільшу загрозу підпільній мережі ССО та УВО становила агентура ЧК, завербована серед самих підпільників. Наприклад, 1920 р. для ведення підпільної роботи Є. Коновалець вислав в Україну старшину КСС Василя Хом’яка. Більшовики його заарештували і завербували як агента ‘Лебеда’. Згодом його використали під час ліквідації самого Є. Коновальця²²⁵. ГПУ також була поінформована про наради, які проводив Є. Коновалець 1922 р., поширюючи діяльність УВО на схід²²⁶. Однак, попри активні заходи більшовицьких карально-репресивних органів, підпілля УВО (розбудоване на базі східноукраїнської мережі ССО) діяло далі, час до часу поповнюючись кадрами з-за кордону (С. Індишевський, І. Цьокан** — ‘Іван Качинський’, брати Петро та

²¹⁷ Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 50; Шульженко Б. С., Хамазюк І. В., Данько В. Т. Украинские буржуазные националисты. — С. 36.

²¹⁸ Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 22, 202.

* Згідно з матеріалами кримінальної справи М. Кураха, такою була кількість заарештованих у цій справі; кількість розстріляних могла бути меншою.

²¹⁹ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 37; Життя і смерть полковника Коновальця. — С. 77; Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 62; Шульженко Б. С., Хамазюк І. В., Данько В. Т. Украинские буржуазные националисты. — С. 36–37.

²²⁰ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 42–42 зв.; Ковальчук М. Біля витоків УВО... — С. 63.

²²¹ Сідак В. Національні спецслужби... — С. 227.

²²² ЦДА України у Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 913. — Арк. 3 зв. — 4.

²²³ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 46–46 зв.

* З рос. — Главное политическое управление, попередник НКВД.

²²⁴ У боротьбі за волю України. — Кн. 3. — Львів: Львівське товариство політичних в’язнів і репресованих, 2004. — С. 163.

²²⁵ Дерев’яний І. Проникнення та діяльність... — С. 104–106; Косик В. Євген Коновалець. — С. 67–69.

²²⁶ Гаврилів І. Євген Коновалець... — С. 120.

** В оригіналі — Чокан.

Василь Дідушки, М. Турок, Яків Бутрин, Олександр Роніс, Михайло Дзюбинський, Олександр Мінчак, Михалкін), які осіли в Харкові, Києві, Одесі й навіть Сибіру. Вони мали завдання легалізуватися і проникнути в радянський апарат. М. Курах* стверджував: 1924 р. І. Рогульський доповів Є. Коновальцеві, що зв'язки з рештками підпілля відновлено, робота триває, але у важких умовах, тому її переорієнтовано на проникнення в радянський апарат та на добре законспіровану підпільну працю. На користь існування підпілля УВО в ОСУЗ свідчить кілька ліній зв'язку (Скала — Кам'янець-Подільський (або Проскурів) — Київ; Здолбунів — Славу-та — Белашки Бердичівського р-ну Житомирської обл. — Київ; Рівне — Корець — Новоград-Волинський — Київ або с. Баранівка Житомирської обл.), які діяли в 1920-х рр. На радянському боці Збруча викрито сімох осіб, які обслуговували ці лінії зв'язку. Ці люди мусили бути пов'язаними з підпіллям ССО та УВО вже з першої половини 1920-х рр.²²⁷ Факт існування в кінці 1920-х рр. лінії зв'язку УВО на підконтрольній СРСР частині України через осередок у м. Скала потверджено в інших джерелах, а це свідчить про її стабільне функціонування.²²⁸

З усього сказаного можемо зробити такі висновки: УВО (можливо, спочатку під іншою назвою) було створено влітку—восени 1920 р., а її організаційне оформлення завершилося 1921 р.; провідну роль у процесі творення УВО відіграли колишні вояки КСС та УГА, причому перші виступили ініціаторами створення підпільної мережі і в Західній, і у Східній Україні, а другі стали кадровою основою Організації в Галичині; Є. Коновалець стояв безпосередньо біля ідеологічних та організаційних витоків УВО, завдяки цьому 1921 р. не виявилось серйозної альтернативи його кандидатурі на пост керівника УВО; основною базою УВО в 1920—1922 рр. була Галичина, де зосередилася більшість її членів, зокрема і керівництво, а мережа, яка існувала в інших регіонах, мала тільки допоміжне значення.

* Протоколи допитів із кримінальної справи М. Кураха наразі є єдиним віднайденим джерелом, яке детально висвітлює функціонування націоналістичного підпілля у під-
радянській частині України, через це важко перевірити наведену в них інформацію.

²²⁷ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Кор. 502. — Спр. 33285. — Арк. 37, 42–44; Життя і смерть полковника Коновальця. — С. 77.

²²⁸ Верига В. Нарис історії вчительської семінарії... — С. 730.

ТАРАС ГУНЧАК

ОУН І НАЦИСТСЬКА НІМЕЧЧИНА: МІЖ КОЛАБОРАЦІОНІЗМОМ І РЕЗИСТАНСОМ

Проблему співпраці ОУН із Німеччиною в критичних 1939—1941 рр. потрібно, звичайно, розглядати в контексті її національно-визвольної діяльності. Важливою ділянкою цієї діяльності був пошук зовнішньої допомоги, і немає нічого дивного в тому, що цю допомогу націоналісти знайшли саме в Німеччині, яка в цей час була великою динамічною силою, що мала розгалужені міжнародні зв'язки — наприклад, дипломатичні відносини з Вашингтоном зберігалися до 11 грудня 1941 р., коли Німеччина оголосила війну США. Справжнім колаборантом Третього Райху був Радянський Союз, який, підписавши 23 серпня 1939 р. «Радянсько-німецький договір про ненапад», дав Гітлеру змогу вільно діяти проти Польщі, а відтак проти держав Західної Європи. Сам же Сталін, користуючись з договору, вислав Червону армію проти Польщі, а згодом — Балтійських держав та Фінляндії. Колаборація між нацистами і комуністами тривала до 22 червня 1941 р., коли Німеччина почала війну проти Радянського Союзу.

Мета Організації Українських Націоналістів — здобути для українського народу самостійну державу — була чітко сформульована під час установчої конференції ОУН 1929 р. Зрозуміло, що шлях до її досягнення був трудний, адже етнічна українська територія була окупована чужими державами: Радянським Союзом на сході і Польщею, Угорщиною, Румунією та Чехословаччиною на заході. Щоби здобути підтримку для своєї справи, ОУН прийняла ідеологію інтегрального націоналізму, який був рушійною силою у 1920-х і 1930-х рр. Український варіант цієї ідеології, найближчий до французького, виявився дуже успішним у залученні молоді Західної України. Можна твердити, що ОУН радикалізувала дотеперішні національні прагнення, центральною — а радше єдиною — метою проголосивши служіння українській нації в боротьбі